

Copenhagen Business School 2014

Sprogets magt

En sprogfilosofisk analyse af præstationssamfundet

Kandidatafhandling

Cand.merc.(fil.)

Matti Ben-Porat

Vejleder: Alexander Carnera
Aflevering: 15/10-2014
Antal anslag/normalsider: 181.468/79,8
Engelsk titel: The power of language – an analysis of the performance society based on the philosophy of language

Navn på censor:

Abstract

Present thesis takes its departure from the sociologist Alain Ehrenberg's and the philosopher Byung Chul-Han's description of the *performance society*. Both theorists perceive of mental illnesses such as depression, stress and anxiety as paramount problems in the contemporary western societies. These problems are argued to be related to predominant tendencies in these societies. From this starting point, the thesis examines how the predominant tendencies in our society influence our language and how our language perpetuates these tendencies. It argues that in order to understand how language and society are interrelated, one must perceive language as deeply dependent on its social context. Through the description of the postmodern society that the philosopher Jean-François Lyotard provides, it is shown that our language is subject to forces of the economic market which causes all the elements of the language to be commensurable. Furthermore, based on the philosophers Gilles Deleuze & Felix Guattari, it is explained how language is not to be understood as a tool to communicate information, but as giving orders. Thus, it is established that language in its very nature is performative. By way of empirical examples it is illustrated how our language reflects the tendencies of our society, and that this very language imposes on us to perform on a high and individualised level, but also at the same time to perform on the premises of the economic market.

Through the epistemological work of the philosopher Hans-Georg Gadamer, language is presented as the medium and precondition of our epistemological understanding of the world. Thus, above tendencies in our language perpetuate what this thesis frames as the paradox of language of the performance society: On the one hand it holds the imperative to perform well and in a unique manner, and on the other hand the commensurability of the language does not allow for epistemological recognition of the unique character of our performances. Finally, based on the philosopher Axel Honneth's theory of recognition (in the sense of acknowledgement), it is concluded that this paradox is a cause for the rising number of depressed people.

Indhold

Abstract	1
Indledning.....	4
To fortællinger.....	4
Præstationssamfundet og dets slagsider	5
Problemformulering	8
Struktur.....	8
Erkendelsesinteresse.....	11
Metode.....	13
Bemærkninger om afhandlingens struktur	13
Teoretisk afsæt	14
Sproglig pragmatik	14
Sprog og modsprog	16
Empirisk tilgang	17
Sprog og samfund.....	20
Synet for kerneydelsen	20
Vær kommensurabel eller forsvind	23
Overskridelse af kommensurabiliseringen	27
Sprogets performativitet	29
Medarbejderudviklingssamtale: Det er en ordre	35
Kritik og præstation.....	38
Beslaglagte begreber	38
Filosofi.....	40
Konstruktiv kritik	42
Pause.....	43
Teknificering og sportsliggørelse	45
Det økonomiske marked.....	46
Mål.....	47
Paradigmeforvirring	49
Postfordisme og angst	51
Frygt og angst.....	51
Common places og special places	53
Et fælles sprog på grøn stue	54

Et værn eller en fare?.....	56
Sprog og erkendelse	59
Sprog som fremtrædelsesform.....	59
CV-sproget	61
Erkendelsestabet	63
Anerkendelse og synlighed	68
Præstationsimperativets paradoksalitet	70
Konklusion	72
Referencer	75

Indledning

To fortællinger

Året er 1979 og Jacob Haugaard er med til at stifte foreningen *Sammenslutningen af Bevidst Arbejdssky Elementer*. Han er bistandsklient, og har det fint med det. Når ikke han er på bistandskontoret eller arbejder som daglejer på havnen, drikker han øl og spiller festlig musik i diverse forsamlinger. Som en del af sit virke i førnævnte forening, udbreder han humoristiske slogans såsom ”hvis arbejde er sundt, så giv det til de syge”. Menighedens reaktion på denne modvilje mod at arbejde er at trække på smilebåndet, og de musikalske indslag bliver vel modtaget.¹

Året er 2012, og Robert Jensen erklærer på landsdækkende TV, at han bevidst søger at undgå arbejde, idet han ønsker at opretholde sin status som bistandsklient. Han har studeret filosofi og er aktivt medlem af Nihilistisk Folkeparti, hvor han bidrager til samfundsdebatten gennem partiets skrifter, i hvilke arbejde beskrives som et nødvendigt onde for livets oprethold. De offentlige reaktioner på Jensens modvilje mod at arbejde emmer af raseri. Bloggere, debattører og politikere står i kø for at udtrykke deres forargelse over denne indstilling, og Robert Jensen får kaldenavnet ”Dovne Robert”. Bidraget til samfundsdebatten tilkendes ingen værdi, idet sådanne tanker først anses som gangbare, når de kommer efter et stykke veludført, lønnet arbejde.²

I de 33 år der er gået mellem disse to fortællinger, er der sket et stort holdningskifte i samfundet. På den ene side er arbejde blevet et imperativ. Som den tyske filosof, Byung Chul-Han, skriver, lever vi i et præstations- og arbejdssamfund, hvor præstation, aktivitet og handling er os påbudt.³ Den gængse antagelse er, skriver den franske sociolog, Alain Ehrenberg, at vi alle er unikke og er født med et uendeligt stort potentiale, som det er vores eget, individuelle ansvar at realisere. Vi skal alle blive den rockstjerne, astrofysiker, toppolitiker, superforælder etc., som vi har potentialet til at blive.⁴ På den anden side er der foregået en ensretning i forståelsen af begreber som præstation, aktivitet og handling. Den franske filosof, Jean-François Lyotard, forudså denne udvikling allerede i 1979 i bogen *Viden og det Postmoderne Samfund*, hvor han skriver, at vores sprog i højere og højere grad vil præges af samfundets

¹ Mikkelsen, M (2012) *Dovenskab er ikke sjovt længere*, Information online, 21/09-2012

² Ibid.

³ Chul-Han, B (2012): *Træthedssamfundet*: Møller: København

⁴ Ehrenberg, A (2010): *Det udmattede selv*: Informations Forlag: København

higen efter økonomiske præstationer. Målestokken for vores produktion og præstation bliver vores effektivitet på arbejdsmarkedet, hvorunder vores sprog kommensurabiliseres.⁵ Herved tilkendes aktiviteter uden for arbejdsmarkedet ringere og ringere værdi.⁶ Med afsæt i den følgende opridsning af præstationssamfundets karakteristika retter nærværende afhandling fokus mod sprogets rolle i disse tendenser.

Præstationssamfundet og dets slagsider

Med Chul-Hans ord så lever vi i et *arbejds- og præstationssamfund*.⁷ Chul-Han sætter spørgsmålstegn ved vores forståelse af, hvad det vil sige at være henholdsvis aktiv og passiv og vender vores gængse forståelse af disse to begreber på hovedet. Hyperaktivitet er faktisk en ekstrem form for passivitet, idet man forholder sig passivt til at sige nej. I præstationssamfundet er der ikke plads til at sige nej. Her skal man konstant være i bevægelse og præstere. Som samfund har vi bevæget os væk fra den immunologiske terminologi, i hvilken faren kommer udefra. Skellet mellem inde og ude er ophævet, og de farer, vi søger at beskytte os imod, kommer indefra. Men disse farer kommer ikke af et negativt andet, der ligger uden for os selv. Præstationsimperativets slagsider – stress, angst, depression etc. – skyldes ikke en udefrakommende negativitet, som vores mentale immunsystem ikke kan udstøde. De skyldes den overflod af positivitet, der flourerer i det rum, hvor skellet mellem inde og ude er ophævet, og andetheden er forsvundet.

Foucaults disciplinærsamfund var karakteriseret af hospitaler, fængsler, galehuse etc. og var bestemt af forbuddenes negativitet. Dette samfund er i dag forgået til fordel for præstationssamfundet og dets fitnesscentre, kontorbygninger og laboratorier, der er karakteriseret ved mulighedernes positivitet. Lydighedssubjektet, der var karakteriseret ved dikotomien tilladt/forbudt er udskiftet med præstationssubjektet, der henhører under dikotomien muligt/umuligt. Vi er gået fra et samfund styret af *at skulle* til et samfund styret af *at kunne*. Men fraværet af den tvang, som kendetegnede disciplinærsamfundet fører til, at vi nu er vores egne herrer – altså en ny frihed. I et samfund hvor præstation er imperativ, falder denne nye frihed i ét med den tvang, der forsvandt med disciplinærsamfundet: Vi er underlagt en frivillig tvang til at præstere og til at kunne.⁸

⁵ *Kommensurabel* bruges i betydningen *sammenlignelig* – altså det, som kan måles med same måleenheder.

⁶ Lyotard, J-F (1996): *Viden og det postmoderne samfund*: Slagmarks Skyttegravsserie: Danmark

⁷ Chul-Han (2012)

⁸ Ibid.

Vi lever i et samfund, hvor man skal kunne, og hvor det er et problem ikke at kunne. I dette samfund er religionen og andre store narrativer trængt i baggrunden, og vores sundhed er ophøjet til noget absolut, idet sundhed er forudsætning for aktivitet. Hyperaktiviteten fremhæves som den altoverskyggende konsekvens af, at vi har gjort op med idéen om arbejdets udskudte belønning i et liv i det hinsides, men dog har bibeholdt den etiske fordring om hårdt arbejde. Begrebet hyperaktivitet har, blandt andet gennem sin associering til ADHD, fået patologisk karakter. Dog betegner hyperaktivitet, ifølge Chul-Han, ikke noget negativt, men derimod en masseproduktion af positivitet. Det patologiske islæt har det fået, fordi denne masseproduktion overopheder individet til en sådan grad, at det brænder ud. Denne *dødelige hyperaktivitet* giver ikke tid og rum for den dybe kontemplation, der kræves for at skabe noget nyt, og som er grundlag for den kultur, som vi har i dag. Hyperaktiviteten ”reproducerer og accelererer det allerede foreliggende.”⁹

Fordi vi lever i et samfund, hvor præstation er et påbud, er det egentligt aktive menneske det, der kan sige nej: Det menneske der evner *ikke-at*. Chul-Han beskriver en træthed, der inspirerer til ikke-at-gøre. Det er en træthed, som er rensset for de negative associationer, som ellers følger begrebet i vores præstationsfikserede samfund. En træthed der giver er plads til den dybe kontemplation og langsomlighed, som har været nødvendig for at skabe den kultur, vi ser i dag. Denne inspirerende træthed, er en træthed i negativ potens, hvor man er i stand til ikke at gøre noget. Over for denne står den udmattede træthed, som er en træthed i positiv potens, hvor man ikke er i stand til at gøre noget. I dagens samfund, hvor inaktivitet er blevet et fy-ord, skelnes der ikke mellem disse to former for træthed, der begge betragtes som patologiske. Det er ikke længere tilladt at sidde stille: ”Arbejds- og præstationssamfundet er ikke frit, det er et tvangssamfund, hvor alle bringer sin egen arbejdslejr med sig.”¹⁰

Chul-Han og Alain Ehrenberg er enige om, at præstationssamfundets slagsider er et strukturelt problem med en stor konsekvens for det enkelte individ. Vi lever i et samfund, hvor vi løfter i flok, men kolliderer hver for sig. Ehrenberg undersøger i sin bog, *Det udmattede selv* fra 1998, udviklingen i psykiatriens måde at diagnosticere depression på. Depressionen fungerer nemlig som en seismograf for vores evner til at leve op til samfundets forventninger. Fra at have været en lidelse i sindet, en fejlens sygdom, er det nu blevet til en handlingspatologi. Den deprimerede er utilstrækkelig og dysfunktionel. Ifølge World Health Organizations diagnosemanual fremstår depression som en mangel i menneskets evne til at forvalte

⁹ Ibid. s. 30

¹⁰ Ibid. s. 39

sin egen frihed. Ligesom Chul-Han baserer Ehrenberg sin teori på overgangen fra disciplin-samfund til et præstationssamfund kendetegnet ved uendelige muligheder for selvudfoldelse. I dette samfund står individet kun over for sine egne begrænsninger.¹¹ De vestlige samfund er, med socialpsykologen Ole Jacob Madsens ord, kendetegnet ved et etos, hvor målet er selvrealisering gennem fysisk og psykisk helse.¹² Her er det den enkeltes ansvar og fremmeste mål at realisere sig selv. Depression, skriver Ehrenberg, er en utilstrækkelighed i forhold til at omsætte samtidens krav om autonomi, personligt ansvar og selvrealisering til handling.

Der ligger i samfundet en forventning om, at alle kan blive noget særligt, og det er nu op til os selv at skille os positivt ud fra andre. Tænk blot på talentkonkurrencer som X-Factor, der gør en dyd ud af at finde og fremvise individers unikke talent – dét der får dem til at skille sig ud fra selv de bedste. Eller hvordan børne-TV er gået fra at have protagonister som Postmand Per til den internationale popstjerne Hannah Montana (Miley Cyrus). Konsekvensen af denne forventning er, at vi jager vores frihed til at blive noget særligt ved at jage os selv. Men det selv vi jager, er ikke et hvilket som helst selv. Det er det selv, der lever op til samfundets ideal om, at vi alle er unikke og højt præsterende – hvilket vi statistisk set ikke er. Det deprimerede selv er således det selv, der ikke magter at leve op til samfundets forventninger. Det er det selv, der er udmattet af at jage sig selv. Den udmattelse, som Ehrenberg skriver om, er ikke en udmattelse af at *være* sig selv, men ved at *blive* sig selv.¹³ Et prekært spørgsmål melder sig derfor: Hvordan kan vi alle præstere noget unikt i jagten på os selv, hvis parametrene for vores præstationer måles på den samme snævre målestok?

Vi har at gøre med to sider af samfundets tendens til at fordre aktivitet, der knytter sig tæt til hinanden. Som eksemplet med Robert Jensen viste, så er aktivitetsfordringen retningsbestemt. Vi skal præstere, men på en bestemt måde. For at undersøge præstationssamfundets fordringer vendes blikket i denne afhandling mod vores sprog. Ved at analysere et samfunds sprog åbner der sig en ny dybde i forståelsen af samfundet. Som den tysk-jødiske filolog, Victor Klemperer, skriver, kan man karakterisere en epoke gennem dens sprog.¹⁴ Problemformuleringen bliver derfor som følger:

¹¹ Ibid.

¹² Madsen, O. J (2010): *Den Terapeutiske Kultur*: Universitetsforlaget: Oslo

¹³ Aarhus Universitet (2010): Depression og Samfund: Video af forelæsning af Ehrenberg: Aarhus Universitet online: 15/07-2014

¹⁴ Klemperer, V (2010): *LTI – En Filologs notesbog*: Tekst og Tale: København

Problemformulering

Hvorledes virker sproget performativt og virkelighedskonstituerende i dagens præstationssamfund? Herunder:

- Hvorledes kan man ud fra vores sprogbrug belyse tendenserne i samfundet til at fordre præstation og kommensurabilitet?
- Hvordan, og med hvilke konsekvenser, bevirker vores sprogbrug, at præstations- og effektiviseringsræset accelereres?

Det følgende afsnit vil kort introducere afhandlingens kapitler i den rækkefølge, de optræder i. Dette er med hensigt på at lette læserens arbejde med at orientere sig i afhandlingen.

Struktur

I kapitlet *Metode* redegøres der for, hvorledes teori og empiri indgår i en dialektisk proces, og hvordan dette bevirker, at der ikke findes separate afsnit for hhv. teori, empiri, analyse og diskussion. Dernæst forklares det, hvorledes den pragmatiske sprogforståelse er forudsætning for at kunne analysere sammenhængen mellem vores sprogbrug og vores samfund. Herunder, at denne også ligger til grund for at forstå, hvorledes sproget virker på performativt og virkelighedskonstituerende. Herudover skitseres problematikken i den øjensynlige umulighed ved at beskrive en sprogbrug med den selvsamme sprogbrug, og hvorledes denne problematik overkommes ved at beskrive vores sprogbrug negativt – altså gennem en beskrivelse af, hvad den ikke er.

Kapitlet *Sprog og samfund* spiller en essentiel rolle, idet det ligger til grund for al anden analyse i afhandlingen. Samtidig indeholder kapitlet også de sværest forståelige teorier. Af disse årsager introduceres dette kapitel grundigere end de andre.

I kapitlet redegøres der for de sprogligt pragmatiske teorier, afhandlingen bygger på. Herunder hvorledes sproget indgår i en vekselvirkende effekt med samfundet, samt hvorledes sproget er performativt. Ud fra den amerikanske sociolog, Sennett, beskrives den tætte sammenhæng, der findes mellem vores erfaringsdannelse og vores arbejde. Sennett skriver, at i det moderne samfund er dialogen med markedet blevet vigtigere end skabelsesprocessen i vores arbejde. Når vi arbejder ud fra målsætninger, i hvilke arbejdet er reduceret til et middel

til et andet mål, mister vi gradvist sproget for denne erfaringsdannelse.¹⁵ Gennem Lyotards teori vises det, hvorledes samfundets målsætninger præger vores sprog: Vores higen efter effektivitet bevirker, at vores sprog *kommensurabiliseres* under markedsøkonomiens præmisser.¹⁶ Et godt eksempel på dette finder man hos Danmarks Akkrediteringsinstitution. Akkrediteringsinstitutionen, der har til formål at sikre kvalitet og relevans af videregående uddannelser og uddannelsesinstitutioner, udgav i februar 2014 notatet ”*Universitetsuddannelser udfordret på relevansen*”. Heri defineres en uddannelse som relevant, ved at den ”helhjertet og løbende orienterer sig mod arbejdsmarkedets og aftagernes behov, så de studerende ikke uddannes til et gabende tomrum.”¹⁷ Begrebet *relevans* får således sin betydning ud fra arbejdsmarkedets efterspørgsel på dimittender.

Som de franske filosoffer, Deleuze & Guattari, skriver, så findes funktionen af et begreb ikke ud fra dets betydning. Tværtimod må man undersøge begrebets funktion, for herudfra at udlede dets betydning. Ved at undersøge funktionen af et begreb, undersøger man således også den kontekst, hvori begrebet har denne funktion. Begrebets funktion skal man finde i sprogets performativitet: Dels ligger der i hvert udsagn en handling. Eksempelvis lover jeg rent faktisk noget, idet jeg siger ”jeg lover dig at X”. Men ikke blot udgør ethvert udsagn en handling for udsigeren: Det fordrer også handling af modtageren.¹⁸ Eksempelvis påbyder udsagnet ”lad os tage en pause” sagt af chefen på en arbejdsplads, at medarbejderne vender tilbage fra pausen med fornyet energi.

Sidste del af ovenstående citat – ”så de studerende ikke uddannes til et gabende tomrum” – viser, hvordan betydningen af begrebet *relevans* udvikler sig, jo mere man ved om dets funktion. Dets *performative* aspekt ligger altså dels i, at uddannelsesinstitutioner får en ny funktion med begrebet *relevans*. De er ikke, som tidligere, steder hvor læring og erkendelse har en værdi i sig selv.¹⁹ Derimod er de til for arbejdsmarkedets skyld og på arbejdsmarkedets præmisser. Dels i, at vi, som mennesker, søger at undgå dette gabende tomrum.

Kapitlet ***Kritik og præstation*** baserer sig på Klemperers tese om, at et samfund kan karakteriseres gennem dets sprogbrug.²⁰ Inspireret af hans redegørelse for hvorledes begreber

¹⁵ Sennet, R (2009): *Håndværkeren – Arbejdets kulturhistorie: Hånd og ånd*: Hovedland: Viborg

¹⁶ Lyotard (1996)

¹⁷ Danmarks Akkrediteringsinstitution (2014): *Universitetsuddannelser udfordret på relevansen*: Notat 11/02-2014: Online Publikation

¹⁸ Deleuze, G & Guattari, F (2005): *Tusind Plateauer – Kapitalisme og Skizofreni*: Det Kongelige Danske Kunstakademis Billedkunstskoler og Niels Lyngsø: Danmark

¹⁹ Lyotard (1996), s. 65

²⁰ Klemperer (2010)

skiftede funktion i takt med naziregimets fremgang, analyseres udvalgte, nutidige begreber og sproglige tendenser. Igennem disse analyser karakteriseres præstationsamfundet som et samfund, hvor vi forventes konstant at *præstere* på et højt niveau. Herunder, at vi igennem vores præstationer skal skille os ud fra mængden. Som en følge af denne aktivitetsfordring forringes vores muligheder for at bedrive kritik, idet det fratager os muligheden for at dvæle ved en problemstilling.

Kapitlet *Postfordisme og angst* behandler den konflikt, der opstår i mødet mellem præstationsimperativet og det postfordistiske arbejde – der blandt andet er kendetegnet ved at bestå af vidensarbejde. På baggrund af den italienske samfundsteoretiker, Virno, karakteriseres denne arbejdsform ved, at præstationer ikke kan kvantificeres og derfor er svære at vurdere.²¹ På den ene side ligger der altså i sproget en fordring om, at vi skal præstere på et højt niveau, og på den anden side ved vi ikke, hvad vi skal præstere, da vores præstationer ikke kan vurderes. Konsekvensen af denne konflikt er, at vi er angste. Vores middel til at overkomme denne angst er at skabe et fælles sprog, hvor alt er kommensurabelt, hvilket gør det muligt at vurdere vores præstationer. Dette fælles sprog løser dog ikke problemet, men forflytter det blot til en anden form for angst: Angsten ved den immanente konkurrence i, at alle vurderes på de samme præmisser.

I kapitlet *Sprog og erkendelse* redegøres der for, hvorledes dette fælles sprog er styret af markedets krav om kommensurabilitet. Baseret på den tyske filosof, Gadamer, erkendelseslære, beskrives sprogets *virkelighedskonstituerende* funktion. Herunder vises det, hvorledes dette ensartede sprog forårsager et erkendelsestab: Jo mere sproget kommensurabiliseres, des mere mister vi muligheden for at erkende det, der gør os unikke. Det, vi står tilbage med, er et sprog, der påbyder os at præstere og være unikke samtidig med, at det frarøver os muligheden for at erkende netop det unikke ved vores præstationer. Fordi vi ikke kan erkende det, der gør os unikke, kan vi heller ikke modtage den anerkendelse herfor, som er forudsætning for, at vi kan etablere et positivt selvforhold. Resultatet er, at vi søger at overkomme denne paradoksalitet ved at accelerere vores præstationer på disse kommensurable parametre. Således brænder vi ud et futilt præstationsræs.

²¹ Virno, P (2003): *A grammar of the multitude: for an analysis of contemporary forms of life*: Cambridge: London

Erkendelsesinteresse

Min motivation for at undersøge netop sproget skal findes i to karakteristika ved vores samfund. Den ene er de mentale lidelsers udbredelser og sprogets rolle heri. Den anden er den store rolle, sproget har fået i takt med vidensarbejdets udbredelse.

WHO anslår, at depression i 2030 vil være den mest udbredte lidelse på verdensplan – vel at mærke foran fysiske lidelser som cancer og diabetes.²² I samfundet hersker der bred enighed om, at den store stigning i tilfælde af stress, angst og depression, vi oplever i dag, er et alvorligt problem.²³ På den menneskelige side er det alvorlige lidelser, der påvirker såvel den diagnosticerede som pårørende. I et samfunds- og virksomhedsmæssigt, perspektiv er det et alvorligt økonomisk problem, idet både behandlingen af de syge samt deres eventuelle sygemelding på arbejdet udgør en enorm udgift.²⁴ Det er min overbevisning, at sproget spiller en større rolle i denne tendens, end det almindeligvis antages. En rolle som, mig bekendt, hidtil har været underbelyst.

I det postfordistiske samfund, som vi lever i i dag, er størstedelen af vores arbejde vidensarbejde. Denne arbejdsform beskæftiger sig ikke med et håndgribeligt materiale, ej heller har det sit eget slutprodukt inden for synsvidde. Det er en arbejdsform, der er karakteriseret ved i høj grad at afhænge og bestå af intersubjektive sproglige udvekslinger. Derfor er sproget afgørende for at forstå den livsform, der knytter sig til det at være vidensarbejder. Som i tilfældet med de mentale lidelser, finder jeg også en mangel i den ledelsesteoretiske behandling af sproget. Mig bekendt hersker der her en snæver forståelse af sprog som simpel kommunikation af informationer. Min hensigt er at belyse sprogets funktion i relation til denne moderne arbejdsform.

Idet sproget indgår i en gensidigt påvirkende relation med vores handlinger og forståelse af os selv og verden, vil afhandlingen undersøge, hvorledes sproget virker performativt og virkelighedskonstituerende før subjektiviteten. Subjektivitet skal her forstås som de karakteristika ved individet, der ligger til grund for dennes tænkning, vilje og handlinger.²⁵ Sprogets før-subjektive aspekt skal således forstås som de rammer, vi som tænkende subjekter er underlagt. I lyset af sprogets performative og virkelighedskonstituerende funktion undersøges det danske sprog, som vi bruger det i dag. Herved fremstilles den hyppige forekomst af men-

²² Ehrenberg (2010)

²³ Stressforeningen (2014): Stressforeningen online 11/08-2014

²⁴ TV2 Finans (2014): *Så meget koster depression det danske samfund*: TV2 online: 06/05-2014

²⁵ Lübcke, P et. Al. (2006): *Politikens filosofi leksikon*: Politiken: København: se ”subjekt/objekt”

tale lidelser i et nyt perspektiv, der belyser denne hyppigheds sammenhæng med udviklingen i samfundets- og arbejdets karakter.

Metode

I dette kapitel fremstilles det, hvorledes teori og empiri inddrages i afhandlingen, samt hvordan dette påvirker opbygningen af afhandlingen. Dernæst redegøres der for, hvilket begrebsapparat, som afhandlingen tager afsæt i og søger at afdække via sproglige analyser. Herefter følger en gennemgang af, hvorledes de inddragne teorier bidrager til den forståelse af sproget, der ligger til grund for at kunne lave disse analyser. Slutteligt redegøres for den metode, med hvilken sproget analyseres og beskrives, samt for valg af empiri i afhandlingen.

Bemærkninger om afhandlingens struktur

Nærværende afhandling bygger på en række teoretiske indspark, der hver især yder deres særegne bidrag. I denne sammenhæng skal formuleringen, *teoretiske indspark*, tages meget bogstavligt. Afhandlingen vil ikke være opdelt i de for natur- og samfundsvidenskaben klassiske elementer forstået som separate teori-, empiri-, analyse- og diskussionsafsnit efterfulgt af en konklusion. Den vil derimod bestå af passager. Årsagen til, at denne struktur er valgt, skal findes i teoriernes konkrete anvendelse. Teoriene akkompagneres af eksempler på nutidige tendenser, igennem hvilke teorien ikke blot illustreres, men lader sig udfolde i flere aspekter og udvikles yderligere. Disse eksempler udgør det empiriske fundament, der giver afhandlingen sin forankring i den sprogbrug, der præger samfundet i dag. Teorien kan således ikke adskilles fra empirien. Derfor kan den anvendte teori ikke verificeres eller falsificeres. Denne tilgang skal forstås ud fra, at problemformuleringen lyder, *hvorledes* sproget virker performativt og virkelighedskonstituerende – ikke *hvorvidt* eller *i hvilket omfang* det gør det. At vurdere, *hvorvidt* eller *i hvilket omfang* sproget virker performativt og virkelighedskonstituerende, hører under neurolingvistikens domæne. Filosofien og erhversøkonomien kan forklare, *hvorledes* – altså hvilke dynamikker der gør sig gældende, og hvilke implikationer det har – sproget virker sådan i dagens samfund.

Der søges at udvikle et ”teoretisk blik”, ved hvilket det bliver muligt at identificere relevante problemstillinger, der præger samfundet i dag. Således er afhandlingen drevet frem af en dialektisk proces, der bygger på en heuristisk tilgang til empirien, styret af et teoretisk blik. Forholdet mellem teori og empiri, skal altså forstås således, at teorien styrer hvilke empiriske elementer, der er udvalgt. Dette betyder også, at det fremstår mest meningsfuldt og fører til en større læsbarhed at behandle de pointer, som teori og empiri underbygger, der, hvor de faktisk fremtræder.

Teoretisk afsæt

Den indledende beskrivelse af overgangen fra disciplin- til præstationssamfund fungerer som teoretisk afsæt for at besvare problemformuleringen. I denne skitseres præstationssamfundet og dets slagsider, som i afhandlingen undersøges og karakteriseres gennem analyse af den fremherskende sprogbrug. Der skal her knyttes en bemærkning til samfundets implicite fordring om, at det er vores eget ansvar at udleve vores statistisk usandsynligt store potentiale. Denne knytter sig til begreberne autonomi og autenticitet, der hver især udgør emner for potentielle afhandlinger.²⁶ I denne afhandling betragtes denne fordring dog som et særegent aspekt ved den generelle fordring om præstation, der søges karakteriseret gennem sproglig analyse.

Forudsætningen for at kunne udsige noget om et samfund baseret på dets sprogbrug er, at disse to størrelser er forbundet med hinanden. Ved at forstå sproget som noget, der får sin betydning igennem den kontekst, det bruges, bliver det muligt at analysere samfundet og dets tendenser gennem sprogbrogen. Først gennem en pragmatisk forståelse af sproget som værende dybt afhængigt af dets sociale kontekst, kan man forstå, hvorledes ”ændringer i sprogbrogen viser os, hvordan skikke og værdier forandrer sig.”²⁷ Denne forståelse af sproget er ligeledes nøglen til at belyse sprogets performative og virkelighedskonstituerende funktion. Den sproglige pragmatik åbner op for at beskrive den immanente sammenhæng, der eksisterer mellem sproget på den ene side og vores handlinger og verdensforståelse på den anden.

Sproglig pragmatik

Denne afhandlings undersøgelse af sprogets performative og virkelighedskonstituerende aspekter baserer sig på forbindelsen mellem sproget og dets ikke-sproglige omstændigheder. Der opereres med en forståelse af sproget, som den schweiziske lingvist, Saussure, benævner *parole*. Parole betegner det forhold, at sproget ikke kan forstås uafhængigt af den kontekst, hvori det bruges. Modsætningen til parole benævner Saussure *langue*. Langue betegner en sprogforståelse, i hvilken sproget kan analyseres uafhængigt af dets kontekst.²⁸ Dette skel mellem langue og parole gør det muligt for denne afhandling at rette fokus mod sprogets pragmatiske omstændigheder. Idet sproget forstås som parole, åbnes der op for den analyse af vores sprogbrug – ikke blot af vores sprog – som er afhandlingens empiriske fundament. Net-

²⁶ Ehrenberg, A (2010): *Det udmattede selv*: Informations Forlag: København

²⁷ Gadamer, H-G (2004): *Sandhed og Metode - Grundtræk af en filosofisk hermeneutik*: Systime Academic: Viborg

²⁸ Martinich, A. P (1996): *The Philosophy of Language*, Third Edition: Oxford University Press: New York

op fordi sproget kun kan forstås ud fra dets sociale kontekst, benyttes analysen af vores sprogbrug til at karakterisere tendenser i vores samfund.

Denne funktionelle tilgang til sproget, som parole repræsenterer, anvender også Lyotard i sin analyse af sproget i det postmoderne samfund. Hans teori om sprogspil (et begreb han har fra Wittgenstein) bruges til at kaste lys over forholdet mellem samfundets målsætninger og dets sprogbrug. Sprogspil betegner her de praksissammenhænge, hvori sproget er forbundet med ikke-sproglig aktivitet. Herved åbnes der op for at analysere begrebers funktion og betydning på baggrund af, hvilket sprogspil de optræder i. Ligeledes bliver det muligt at skabe en forståelse af samfundet på baggrund af de sprogspil, der gør sig gældende heri. Lyotard opererer med en forståelse af sproget som styret af samfundets målsætninger.²⁹ Igennem læsning af hans teori bliver det derfor muligt at fremstille samfundets tendensers effekt på sproget.

For at vise disse tendensers effekt i sproget, inddrages Deleuze & Guattaris sprogteori. Denne baserer sig på den britiske sprogfilosofs, Austins, begreb om talehandlingen,³⁰ og i særdeleshed det, Austin kalder den *illokutionære* handling i talen. Herudfra udvikler Deleuze og Guattari en sprogteori, hvor sproget ikke forstås som det at kommunikere information, men som at handle. Begrebers betydning defineres således af deres funktion i den sociale kontekst, i hvilken de ytres.³¹ Gennem denne forståelse af sprogets dynamik bliver det muligt og nødvendigt at analysere samfundet for herved at afdække, hvordan begreber fungerer. Ved at studere hvorledes begreber og udsagn fungerer, bliver det muligt at forstå det performative aspekt ved dem. Dette aspekt åbner samtidig op for en dyb forståelse af samfundet. I forståelsen af sprog som handling åbnes der op for at forstå, at sproget ikke kun afspejler samfundet, men rent faktisk også fordrer det, som det afspejler: Samfundstendenser kan ikke blot spores i sproget, de virker også gennem sproget.

På denne baggrund kan man forstå Klemperers tese om, at sproget virker som et spejl og et kompas for samfundet. I sin analyse af diverse begreber viser han, hvorledes disse ændrer funktion og betydning i takt med samfundets udvikling.³² Med inspiration herfra analyseres udvalgte begreber med henblik på at karakterisere præstationssamfundets tendenser til at fordrer præstation og kommensurabilitet. Analysen af disse indeholder to aspekter: deres so-

²⁹ Lyotard, J-F (1996/1979): *Viden og det postmoderne samfund*: Slagmarks Skyttegravsserie: Danmark

³⁰ Fra engelsk: Speech act

³¹ Deleuze, G & Guattari, F (2005): *Tusind Plateauer – Kapitalisme og Skizofreni*: Det Kongelige Danske Kunstakademis Billedkunstskoler og Niels Lyngsø: Danmark

³² Klemperer, V (2010): *LTI – En Filologs notesbog*: Tekst og Tale: København

ciale kontekst og deres funktion. Disse to aspekter kan dog ikke forstås separat, men som gensidigt påvirkende.

Netop begrebers potentielle flertydighed ligger til grund for analysen af angsten i præstationssamfundet. Virno introducerer en forståelse af sproget som mulighedsbetingelse for vores normative orientering i verden.³³ På baggrund af denne forståelse, åbnes der op for at forstå, hvorledes uklarhed angående betydningen af vores sprog forårsager angst. Lige såvel som sproget kan forstås som årsagen til vores angst, afspejler det også vores kamp for at overkomme denne angst. Virnos teori tillader således en dybdegående analyse af, hvorledes angsten virker *på* vores sprog. Både Virno og Lyotard inddrages for at kaste lys over den kommensurabiliserende tendens, vi ser i sproget. Lyotards teori bruges til at beskrive tendensen på samfundets makroniveau, hvor Virnos teori bruges til at beskrive den i mindre sammenhænge og på et mere detaljeret niveau. Ydermere tillader Virnos teori at rette fokus mod det menneskelige aspekt af denne tendens.

I forlængelse af Virnos forståelse af sproget som koblet til vores normative orienteringssans, inddrages Gadamer's hermeneutiske erkendelseslære. I denne fremstilles sprogets virkelighedskonstituerende funktion, idet sproget anses som mediet for vores erfaring af verden. Ligesom Deleuze & Guattari anser Gadamer ikke sproget som middel til kommunikation af noget, der ligger uden for sproget. Sproget er altså ikke et redskab for vores forståelse af verden: Det *er* selve forståelsen. Derfor afspejler sprogbrugen vores samfunds skikke og værdier, ligesom det sætter grænserne for, hvad der kan erkendes og stilles spørgsmål til.³⁴ Denne afhandlings undersøgelse af sprogbrugen er således også en undersøgelse af mulighedsbetingelserne for den menneskelige verdenserkendelse. Gadamer's erkendelseslære åbner op for at kaste lys over det, som vores sprogbrug muliggør erkendelse af. Ligeledes muliggøres det at give en indikation af, hvad der ligger på den anden side af den erkendelsesgrænse, præstationssamfundets sprog sætter for os. Netop denne grænsedragning åbner op for at beskrive den paradoksalitet ved præstationssamfundet, der blev omtalt i indledningen.

Sprog og modsprog

Sprogets funktion som grænsedragende for erkendelsen rejser dog en metodisk problemstilling. Det kan synes umiddelbart umuligt at beskrive en sprogbrug, da denne jo selv sætter

³³ Virno, P (2003): *A grammar of the multitude: for an analysis of contemporary forms of life*: Cambridge: London

³⁴ Gadamer (2004)

grænserne for, hvad der kan siges og tænkes. Den sproglige analyse af præstationssamfundet består i en analyse af den sprogbrug, der karakteriserer dette samfund. Men hvordan kan man beskrive vores samfunds sprogbrug, når man selv er præget af den selvsamme sprogbrug? Hvordan er det muligt at beskrive en tendens, når man selv befinder sig midt i den? Man beskriver den negativt. Ved at bringe eksempler på en alternativ sprogbrug, fremstår den givne sprogbrug i et klarere lys. Fordi det er den udbredte sprogbrug, der er genstand for analyse, og ikke hele sprogbrugen som sådan, muliggøres det at bringe eksempler på alternativ sprogbrug. Det er netop her, på den anden side af grænsen for, hvad en given sprogbrug tillader os at erkende, at man kan hente en forståelse af den givne sprogbrug.

Hvordan en samfundstendens viser sig i sproget, kan man se på den måde, hvorpå bestemte begreber fungerer. Eksempelvis er ordet *pause* blevet ”beslaglagt” af vores higen efter aktivitet, således at pausen er reduceret til noget, der kan bidrage til øget aktivitet, når den er overstået. Som sådan ophører pausen med at være det sted, hvor man stopper op og reflekterer, hvor man gør erkendelser og erfaringer.

Ovenstående eksempel er bygget op omkring en fortælling og en modstillet fortælling – en modfortælling. Den observerede sprogbrug analyseres og stilles overfor en alternativ sprogbrug for herved at belyse den observerede sprogbrug. For at fremhæve karaktertræk ved den udbredte sprogbrug, som ellers ikke ville være synlige, bringes der efter behov eksempler på alternativer til denne sprogbrug. Ligesom fysiklæreren der forklarer tyngdekraften ved at vise en video af astronauter, der ikke påvirkes af den, så illustreres vores sprogbrug ved at bringe eksempler på modsprog.

Empirisk tilgang

Som antydnet i ovenstående afsnit, udgøres denne afhandlings empiriske grundlag af eksempler på sprogbrug. I bestræbelserne på at vise en samfundstendens igennem den udbredte sprogbrug, inddrages der eksempler på denne sprogbrug – og herunder eksempler på modsprog. Udvælgelsen af disse eksempler er foregået på baggrund af tre relevanskriterier:

1. De illustrerer den inddragne teori i relation til det aspekt af samfundstendensen, der fokuseres på.
2. De bidrager til at skabe et mere præcist billede af denne tendens.
3. De anvendte teorier udvikler sig og tilføjes flere aspekter gennem eksemplificeringerne.

Herved tjener eksemplerne som mere end genstande, hvorpå man kan applikere den anvendte og udviklede teori. Det er klart, at ikke alle eksempler kan opfylde alle tre kriterier i samme grad. Nogle eksempler tjener hovedsageligt som illustrative for teorien, og bliver derfor ikke uddybet i samme grad som andre. Andre eksempler – i særdeleshed de begreber og sproglige tendenser, der analyseres i kapitlet *Kritik og præstation* – opfylder i højere grad de tre kriterier og analyseres tilsvarende grundigere.

De sproglige tendenser, udsagn og begreber, der anvendes som eksempler, udgør afhandlingens empiriske fundament. De er ikke systematisk indsamlet (som fx ud fra analyse af hyppigheden af begrebers anvendelse i aviser og dagblade), men er udvalgt ud fra ovenstående relevanskriterier og er således underlagt min erkendelses og hukommelses grænser. Der er med andre ord foretaget en subjektiv vurdering af, hvilke eksempler der bedst opfylder relevanskriterierne.

Idet teorien er bestemmende for valget af empiri, samt fordi afhandlingen beskæftiger sig med samfundstendenser, er teorien ikke at betragte som en videnskabelig hypotese. Empirien kan empirien således ikke verificere eller falsificere teorien, hvilket den heller ikke prætenderer at gøre. Som beskrevet, udfolder teorien samt billedet af samfundets tendenser sig igennem empirien.

Forsøger man sig med at beskrive en samfundstendens i sin helhed, er chancerne for at fejle store. Dette prætenderer denne afhandling ikke at gøre. Snarere er hensigten at belyse, hvorledes tendensen i præstationssamfundet til at fordre høje præstationer på kommensurable parametre virker *i og på* sproget. Via samspillet mellem teori og empiri belyses disse tendenser løbende i afhandlingen fra flere forskellige vinkler. Således indsnævres den forståelse af tendenserne, der arbejdes med i afhandlingen. At beskrive en tendens fra mange vinkler bevirker, at der bruges forskellige begreber om samme tendens. Dette skyldes, at en tendens' flerdimensionalitet svært lader sig indfange af ét begreb, men bedre udfoldes gennem beskrivelser med varierende begreber i varierende kontekster.

Afhandlingen er altså opbygget således, at teori og empiri indgår i et dialektisk samspil, der bevirker, at teori, empiri, analyse og diskussion ikke kan adskilles. Disse fire størrelser forefindes løbende i samspil med hinanden, og de centrale pointer fra dette samspil vil løbende blive opsummeret. Den pragmatiske forståelse af sproget er udgangspunktet for afdækningen af de samfundstendenser, der udgør afhandlingens teoretiske afsæt. Denne forståelse af spro-

get åbner nemlig op for at analysere et samfund gennem dets sprogbrug – herunder at vise, hvorledes disse tendenser virker såvel *på* som *i* sproget.

Problematikken ved at beskrive et sprog med det selvsamme sprog imødekommes ved at foretage en negativ beskrivelse af denne sprogbrug. Igennem eksempler på et modsprog fremstilles den givne sprogbrug og de samfundstendenser der spores heri. Eksempler på sprogbrug, og herunder modsprog, udgør afhandlingens empiriske fundament. Disse eksempler er udvalgt med henblik på at karakterisere disse tendenser, samt at lade teorien udfolde sig i udviklingen af eksemplerne.

Sprog og samfund

I dette kapitel undersøges det, hvorledes præstationssamfundets fordringer virker hhv. på og i vores sprog. Første afsnit fokuserer på konsekvensen ved, at en aktivitet får et formål uden for sig selv, som det ofte er tilfældet i dagens samfund. Dernæst beskrives det, hvorledes en sådan målsætning har en effekt på vores sprog. Slutteligt vises det, hvorledes sprogets funktion er determinerende for dets betydning, og at en samfundstendens derfor virker i sproget.

Synet for kerneydelsen

Sennett beskriver, hvordan vi i takt med overgangen til videnssamfund er ved at miste sproget for den erfaring, der opstår ved at arbejde med et konkret materiale. Først og fremmest gør han op med den forestilling, at tænkning er noget, der sker, når arbejdet slutter. En tankegang, der blandt andet kom til udtryk i forbindelse med udviklingen af atombomben: Først skal alt, der forekommer muligt, undersøges, og derefter skal der tages stilling til, hvad disse tekniske fremskridt kan og bør bruges til. Dette er dog en fejlagtig skelnen, da man ikke kan adskille arbejdet fra tænkningen. Med udgangspunkt i forholdet mellem mesterlæren og lærlingen i traditionelle håndværk (såsom snedkeri og guldsmederi) beskriver Sennett, hvordan dét at arbejde med et konkret, håndgribeligt materiale er med til at forme vores erkendelse og moralske dømmekraft.³⁵ Det er dog ikke håndværkeren som idealtype, der er interessant, men de aspekter ved håndværkeren, der karakteriserer os som skabende mennesker: Sansningen af et konkret materiale gennem gentaget, langsommeligt arbejde som betingelse for vores erkendelse af verden. Som Sennett fremhæver, så var middelalderens guldsmede dommere over sandt og falskt, idet de var i stand til at afgøre, hvorvidt en guldmønt var ægte: Sandheden ligger i fingerspidserne, som gennem ”den langsomme udforskende berøring af materialer”³⁶ kan afgøre ægtheden af mønten. I selve fremstillingsprocessen ligger nemlig kimen til, at vi kan forstå os selv og erkende vores egen og vores skabelsers plads i verden. Det får derfor store konsekvenser for vores erkendelse, når denne proces underkendes værdi, sådan som vi ser det ske, når vi bliver for resultatorienterede. Den erfaring og forståelse, der opstår i forbindelse med udviklingen af et produkt, er betinget af, at arbejdet betragtes som et mål i sig selv, og at der afsættes den tid, det kræver at gøre arbejdet godt.

³⁵ Sennet, R (2009): *Håndværkeren – Arbejdets kulturhistorie: Hånd og ånd*: Hovedland: Viborg, s. 30

³⁶ Ibid. s. 162

Alt håndværk beror på højtudviklede færdigheder. For at skabe en mestersnedker eller en mestermusiker, kræves der i normen 10.000 timers erfaring, påstår Sennett. Det er først, når man når et sådant niveau, at man kan være fuldt bevidst om, hvad man gør og herved forstå de etiske implikationer af sit håndværk. Vores evne til at erfare og opleve formes og udvikles af det håndværk, der ligger i at skabe fysiske ting. Netop derfor er den immaterialitet, som kendetegner vidensarbejdet, en trussel mod vores erfaringsdannelse. I takt med, at vi bevæger os mod vidensarbejde, mister vi sproget for den erfaring, der er knyttet til at arbejde med et håndgribeligt materiale.³⁷

I den gode håndværkers hoved (håndværker forstået i bredest mulige forstand. Eksempelvis snedkeren, ingeniøren, forælderen etc.) hænger problemløsning og problemafdækning uløseligt sammen. I den gentagne rytme, åbning-løsning af et problem, får vi mulighed for at forholde os kritisk til vores eget arbejde. I denne gentagelse smelter afdækning og løsning af problemet sammen. Så snart vores arbejdspraksis bliver reduceret til et middel til et andet mål, så ophører muligheden for udvikling gennem skabelse, da processen ikke længere er i fokus. Som Sociologen C. Wright Mills skriver:

En arbejder med fornemmelse for håndværk bliver engageret i arbejdet for arbejdets egen skyld; tilfredsstillelsen ved arbejdet bærer lønnen i sig selv; det daglige arbejdes enkeltheder forbindes i arbejderens bevidsthed til slutproduktet. Arbejderen kan kontrollere sine egne handlinger under arbejdet; færdigheder udvikles i processens løb...³⁸

I sloganet ”Fra tanke til faktura”³⁹ finder man en sådan reduktion af vores arbejdspraksis til et middel, ligesom det udtrykker adskillelsen af afdækning og løsning af et problem. Det betegner, at tænkning i sig selv ikke tilkendes værdi.

Når man søger at forstå sloganet i lyset af Sennetts teori, støder man dog på en tvetydighed. Enten kan *tanke* henviser til både problem-afdækning og -løsning, og *faktura* må så forstås som løsningens formål og målestok. Eller: *Tanke* kan henviser til problemafdækningen og *faktura* til problemløsningen. I det første tilfælde er problemafdækningen rensset for økonomiske hensyn, mens løsningen er det sted, hvor der må indgås kompromisser mellem afdækning og løsning, for at der kan faktureres. I det andet tilfælde bliver det problem, der skal afdækkes, til et økonomisk problem, og løsningen viser således altid-allerede et økonomisk

³⁷ Ibid.

³⁸ Mills, citeret i Sennett (2009), s. 37

³⁹ Salomon, K. L (2007): *Selvsmål*: Gyldendal: Danmark

hensyn. Selvom udfaldet i begge tilfælde bliver en løsning med fokus på økonomien, er der en enorm forskel på de to forståelser. Den første måde at forstå sloganet på, implicerer en mulighed for at forstå et problem i en forståelseshorisont, der ikke i forvejen er økonomisk. Modsat dette, vil den anden måde at forstå sloganet på implicere, at der sker et erkendelsesstab, idet man her ikke erkender andre forståelseshorisonter end den økonomiske, som man i begge tilfælde indordnes.

Ovenstående slogan og dets implikationer illustreres i Sennetts beskrivelse af kampen om anerkendelsen for at have opdaget HIV-viruset. Denne kamp eksemplificerer, det erkendelsestab der opstår, når de markedsøkonomiske hensyn træder i forgrunden: Et fransk og et amerikansk forskningsinstitut opdagede begge viruset i 1980'erne. Herefter opstod der strid om, hvem der opdagede det først, da dette var afgørende for forskernes fremtidige karriere og for patentrettighederne. Denne strid blev først afgjort i en aftale mellem den franske og amerikanske præsident.⁴⁰ Sennett pointerer, nærmest intuitivt, at et arbejde hverken bliver bedre eller dårligere afhængigt af den hastighed, hvormed det udføres. Selve opdagelsen, kerneydel- sen, ændrer ikke karakterer afhængigt af, hvem der kommer først. Men med den præstations- mentalitet, der hersker i samfundet, mister vi ofte begrebet om værdien og formålet med vores arbejde. Dialogen med markedet er blevet vigtigere end selve skabelsesprocessen.⁴¹ Ovenstående eksempel viser det erkendelsestab, som impliceres af den anden forståelse af sloganet ”Fra tanke til faktura”.

Og dette erkendelsestab er ikke uden betydning for samfundet, hvilket blandt andet afspejles i politikernes behandling af de lange videregående uddannelser. Disse skal *tilpasse* sig samfundets behov. Eksempelvis er et af formålene med universitetsreformen, at antallet af optagne studerende skal tilpasses arbejdsmarkedets efterspørgsel.⁴² Af SU-reformen fremgår det, at regeringen med flere er enige om, at der er behov for en *veluddannet arbejdsstyrke*.⁴³ Ser man på det sproglige aspekt af denne sag, er det én ting at koble *veluddannet* og *arbejdsstyrke* sammen således, at den gode uddannelse får et bestemt formål. Et andet interessant aspekt er, at man faktisk kan være *ud-dannet*, ligesom man kan *færdiggøre* sin uddannelse. Det synes sådan, at der er indført et kunstigt skel i sproget mellem det at være under uddan-

⁴⁰ Sennett (2009). s. 252

⁴¹ Carnera, Alexander (2012): *Hånden og åndens laboratorium*: Le Monde Diplomatique, Juni 2012

⁴² Undervisningsministeriet (2010): *Danmark 2020 – Viden > vækst > velstand > velfærd*: online publikation, s. 22

⁴³ FIVU (2013): AFTALETEKST - Reform af SU-systemet og rammerne for studie gennemførelse: online publikation, s. 1

nelse, og så den *livslange læring*, der følger efter en færdiggjort uddannelse. Således opstår der også et skel mellem uddannelse og læring. Vi står altså tilbage med universiteter, der har til formål at ud-danne og færdiggøre kandidater til arbejdsmarkedet.⁴⁴ Dette ligger meget langt fra det, som, i hvert fald historisk set, er universitetets kerneydelse: Læring og den uafhængige stræben efter erkendelse.⁴⁵ Universiteter er ikke længere steder, hvor faglige og videnskabelige rationaler differentierer sig fra de økonomiske – tværtimod, så indordnes universiteter efter markedsøkonomien.

Før diverse reformer slørede vores syn for universitets kerneydelse, kunne kimen til reformerne anes i vores sprogbrug. *Færdiguddannet* og *livslang læring* er ikke begreber, der er indtrådt i det danske sprog efter universitetsreformerne. Sprogbrugen er med til at forme vores forståelse af verden. Som Chul-Han skriver, så findes der mere end én måde at være aktiv og præstere på. Vi, som samfund, synes dog ikke at have blik for andre præstationer end dem, der følger markedets logik.

Vær kommensurabel eller forsvind

Som eksemplet med Robert Jensen og Jacob Haugaard er med til at belyse, så fordres en bestemt slags præstationer og aktivitet. I Lyotards sproganalyser ligger der en nøgle til at forstå kriterierne for, hvilken form for præstation og aktivitet, der betragtes som værdifuld.

I bogen *Viden og det postmoderne samfund* fra 1979 udfolder Lyotard de sproglige konsekvenser af, at vi i det postmoderne samfund har gjort op med de store fortællinger og erstattet dem med de mange små fortællinger. Disse store fortællinger, som fx religionen eller fornuftssubjektets frigørelse, har virket som legitimering for vores begreb om sandhed såvel som for retfærdighed. Religion er det klareste eksempel på en sådan legitimator: Sandt er det, der står i de hellige skrifter, og retfærdighed er at handle, som de hellige skrifter foreskriver. Årsagen til de store fortællingers forsvinden ligger i videnskabens og teknologiens fremskridt. I stedet for de få store fortællinger kommer de mange små fortællinger – skyer af narrativer og socialitet – som giver sig til kende i sprogspil. Et sprogspil udgøres af en type af udsagn, for hvilke der gælder bestemte regler. Spillerne af et sprogspil, altså aktørerne i en dialog, indgår en implicit eller eksplicit kontrakt, der legitimerer reglerne i det anvendte sprogspil. Et ofte anvendt eksempel på en regel i et sprogspil er den naturvidenskabelige regel om, at et

⁴⁴ Undervisningsministeriet (2010), s. 22

⁴⁵ Lyotard, J-F (1996): *Viden og det postmoderne samfund*: Slagmarks Skyttegravsserie: Danmark, s. 65

udsagn skal være falsificerbart. Disse spilleregler er definerende for betydningen af udsagn, ligesom de bestemmer, hvad der betragtes som relevant i det givne sprogspil.

De skyer af narrativer og socialitet, som har erstattet de store fortællinger, giver sig til kende i en pluralitet af heterogene sprogspil. Med heterogene menes, at der gælder forskellige regler for hvert sprogspil, og at man derfor ikke kan sammenligne udsagn fra forskellige sprogspil. På trods af den diversitet af mennesker og sprogspil der findes i et samfund, prøver beslutningstagerne:

at administrere disse skyer af socialitet i input/output-matricer efter en logik, som forudsætter elementernes kommensurabilitet, og at alt kan fastsættes. De vier vores liv til forøgelsen af ydeevnen. Dens legitimering, hvad angår såvel social retfærdighed som videnskabelig sandhed, skulle være at optimere systemets performanser, effektiviteten. Anvendelsen af dette kriterium på alle vores spil fører en vis terror, mild eller hård, med sig: vær operative, det vil sige kommensurable, eller forsvind.⁴⁶

Sagt med andre ord, så prøver beslutningstagerne (det være sig politikere, forvaltere, virksomhedsledere, etc.)⁴⁷ at trænge alle de narrativer i baggrunden, der ikke lader sig indordne under effektivitetens narrativ. Den terror, som Lyotard hentyder til, er defineret som udelukkelse fra diskussionen, ikke ved at møde et bedre argument, men ved at blive frataget sin ret til at deltage.

Systemets performanser er et essentielt begreb for Lyotard, der i sin enkelthed betegner det output, der kommer ud af en maskine. Maskine skal forstås i ordets bredeste forstand, og det kan således betegne en fyldelinje på en fabrik, en vidensarbejder, en sportsbegivenhed, en politisk kommission etc.. Outputtet findes der, modsat systemet, ikke en fast definition på. En maskines output vurderes på baggrund af vores sædvane, der defineres af fortællingen.⁴⁸ Denne fortælling definerer, hvilke kriterier der er relevante for at afgøre, om noget er sandt, skønt, retfærdigt etc.. Fortællingen kendetegner en kultur, hvori den også definerer, hvad der er tilladt. Ydermere legitimerer fortællingen sig selv i kraft af, at den definerer, hvad der er legitimt.⁴⁹ Vores sædvane definerer med andre ord, hvad vi anser for værdifuldt i forskellige kontekster. Den ligger således til grund for den kontrakt, spillerne i et sprogspil indgår med hinanden.

⁴⁶ Ibid. s. 8

⁴⁷ Ibid. s. 34

⁴⁸ Ibid. s. 41ff.

⁴⁹ Ibid. s. 49

Med de store fortællingers død, bliver betingelserne for indgåelse af denne kontrakt ændret. I overgangen fra de store fortællinger til de mange skyer af narrativer, forflyttes legitimeringens lokus fra de store fortællinger til selve sproget. Et udsagns legitimitet afgøres nu af, hvilket sprogspil der gør sig gældende i den kontekst, hvori udsagnet siges. Dette har store konsekvenser for naturvidenskaben, hvis tilstand Lyotard satte sig for at undersøge. Naturvidenskaben må nu, i sin søgen efter at være legitimeret uden for forskningsinstitutionens vægge, vende blikket mod sproget.

Det metasprog, som var manifestationen af den store fortælling, er blevet erstattet af en pluralitet af heterogene sprogspil. Herved er der opstået et virvar af betingelser for at kunne afgøre, hvorvidt noget er sandt, hvilket er naturvidenskabens fremmeste formål. For forskningen, der er kendetegnende for naturvidenskaben, gjaldt, at bevisførelse for sandheden i sidste instans afhang af menneskelig sansning – som guldsmedene der var dommere over møntens ægthed. Men med teknikkens fremkomst og opblomstring opstår der en erstatning for de menneskelige sanser. Langsomlighed erstattes herved med kravet om øget effektivitet – optimering af systemets performanser. Teknikken, som nu er dommer over sandt og falskt, skaber sit eget sprogspil. Heri er dét godt, som er effektivt.⁵⁰ Den store konsekvens af dette er, at effektiviteten bliver definerende for, hvad der er godt og dårligt. Dette får en stor effekt på vores evne til at vurdere, om noget effektivt nu også er godt. Denne evne betegner Lyotard *viden*.

Viden er hverken videnskab eller erkendelse. Erkendelse består af denotative udsagn (der angår om noget er sandt eller falskt) og videnskaben er blot en delmængde af erkendelsen. Viden overskrider grænserne for både videnskab og erkendelse, idet viden har syntetisk karakter. Viden er fx i stand til at kombinere denotative og præskriptive udsagn (der angår om noget er retfærdigt eller uretfærdigt). Med andre ord, så kan viden sige, hvorvidt noget sandt også er retfærdigt. Således fremstår viden som en kombination af et subjekts kompetencer inden for forskellige sprogspil. Viden er derfor en essentiel faktor, fordi viden alene er i stand til at vurdere, om noget effektivt også er godt, sandt, skønt, retfærdigt etc..⁵¹

De apparater, der optimerer den menneskelige krops effektivitet (fx computeren, telefonen, eller nyere transportmidler) har alle videnskabelig karakter. Den traditionelle viden, der legitimeres i sproget, fortrænges derfor af den videnskabelige viden. De regler, der gælder for teknikkens sprogspil, overføres til også at gælde al anden viden. Ikke kun på forskningsin-

⁵⁰ Ibid. s. 87

⁵¹ Ibid.

stitutioner, men overalt i samfundet bliver effektivitet målestokken for værdi. Se blot hvordan LEAN, som oprindeligt var et ledelseskoncept i virksomheder, breder sig og når helt ind i dagligstuen. Fx bringer Berlingske en artikel om, hvordan LEAN kan optimere en almindelig families hverdag.⁵² Ligesom den overflod af selvhjælpsprogrammer der vises på TV i dag, næsten alle rådgiver om, hvordan man kan få mere ud af mindre.

Viden findes altså ikke længere for sin egen skyld, men er kun til som et middel til at øge effektiviteten. Herved mister viden sin syntetiske karakter, idet den kun skal forholde sig til teknikkens sprogspil og ikke længere sammenholde udsagn på tværs af sprogspil. Med andre ord så legitimeres sandhed og retfærdighed nu ved performativitet. Hvis et tiltag øger effektiviteten, anses det som retfærdigt. Jævnfør Enhedslistens svar på Produktivitetskommissionens rapport om styring i den offentlige sektor. På trods af at kritisere kommissionen for at betragte den offentlige sektor på samme måde som den private, argumenteres der ud fra, hvad der vil være mest effektivt, og hvordan sektoren udvikles bedst muligt.^{53,54} Denne teknificering, effektivitetens overtag, er den kommensurabilisering af elementerne, som Lyotard omtaler. Når alt falder under effektivitetens målestok, kan alting sammenholdes. Spørgsmålet er ikke, om noget er sandt eller retfærdigt, men hvad det kan bruges til. Om det kan sælges eller om det er effektivt. Og hvis noget er effektivt, kan det også sælges.⁵⁵ Vi står altså tilbage med et samfund, hvor vi gennem ensretning af sprogets spilleregler kan handle med alt, og hvor alt det, som falder uden for markedets præmisser, udelukkes ved hjælp af den ovenfor beskrevne form for terror. Denne udelukkelseseffekt, som markedet besidder, beskriver Ole Jacob Madsen tillige. Han argumenterer for, at markedet i stigende grad overtager demokratiets funktion med at træffe beslutninger. I takt med at magten går fra at have været noget eksternt og autoritativt, bliver den nu individuel, og forbrugermagt overtager demokratiet. Herved forsvinder de traditionelle autoriteter og sammen med dem muligheden for at træffe beslutninger baseret på spørgsmålet om retfærdighed i sig selv. Således underkendes erkendelser og værdigrundlag, som er opstået uden for markedet.⁵⁶ Sagt med andre ord, så tager viden karakter af en vare, hvorved den mister sin evne til uafhængigt af markedet at fælde dom over, hvad der er godt, skønt, sandt, retfærdigt etc.. Denotative og præskriptive sprogspil opsluges af teknikkens sprogspil.

⁵² Tonsberg, S. E (2010): *Bliv effektiv derhjemme og få mere tid*: Berlingske online: 08/01-2010

⁵³ Produktivitetskommissionen (2013c): *Styring, ledelse og motivation i den offentlige sektor*: Online publikation

⁵⁴ Sørensen, F (2013): *EL: Produktivitetskommission mere af det samme*: Enhedslisten online: 10/09-2013

⁵⁵ Lyotard (1996), s. 101

⁵⁶ Madsen, O. J (2010): *Den Terapeutiske Kultur*: Universitetsforlaget: Oslo, s. 137

En sidste kommentar, som ikke har synderlig relevans for dette afsnit, men for afsnittene *Teknificering og sportsliggørelse* og *Det økonomiske marked*, må dog knyttes hertil. En væsentlig forskel på den videnskabelige og den traditionelle viden er, at i den videnskabelige viden tillægges referenten (atomer for fysikeren; planter for biologen; mennesker for antropologen) ingen kompetencer. Referenten skal ikke ”vide at være det, som viden siger den er”.⁵⁷ Men i den traditionelle viden, hvis lokus nu ligger i sproget selv, forholder det sig lige omvendt. I og med at den videnskabelige viden har taget form af traditionel viden, har referenterne altså fået tillagt denne egenskab. Det har den konsekvens, at når alting drejer sig om at effektivisere, så forudsættes det også, at mennesker agerer med henblik på at effektivisere.

Overskridelse af kommensurabiliseringen

Et alternativ til denne udlægning af samfundets beslutningstagere begreb om viden og præstationer, der er beskrevet i bogen *Viden og det postmoderne samfund*, finder man i de sidste to kapitler i den selvsamme bog. Her findes en modfortælling til den legitimering ved performativitet, der sætter effektivitet over alt andet.

Idéen om at styre efter performansen forudsætter, at man har at gøre med systemer med en høj grad af stabilitet. Det forudsætter systemer, hvor input og output indgår i et fast og stabilt forhold. Et sådant fast forhold karakteriserede i høj grad samlebåndsarbejdet, hvor tiden, som en medarbejder brugte på fabrikken, var proportional med det, han/hun producerede. Med overgangen til vidensarbejdet bliver dette forhold ustabil.

Naturvidenskaben, og i særdeleshed atomfysikken, viste sig at være et ustabil system, hvilket illustrativt kom til udtryk i Niels Bohrs berømte ord om kvantefysikken: ”Gud spiller med terninger”.⁵⁸ I humanvidenskaberne er det menneskets utilregnelighed, der er grunden til systemernes manglende stabilitet. Ikke fordi mennesker opfører sig som terninger, men fordi vi agerer i spil, samt fordi vores adfærd ikke kan forudsiges præcist. Mens naturvidenskaberne har lært at opstille tilstrækkeligt præcise modeller til at forudsige dets systemers performans, er det samme ikke tilfældet for social- og humanvidenskaberne.⁵⁹ Dette kommer blandt andet til udtryk i jubilæumsskriftet fra 2012 fra De Økonomiske Råd. Heri står der, at ”Det eneste sikre, man kan sige om prognoser ... er, at de tager fejl. Det, der er usikkert, er hvor

⁵⁷ Lyotard (1996). s. 54

⁵⁸ Ibid. s. 112

⁵⁹ Ibid. s. 113

meget.”⁶⁰ Videnskaben har altså, erkendt at den ikke beskæftiger sig med stabile systemer, men med instabile systemer.

Videnskab, forstået som forskning i instabiliteter, producerer ikke noget allerede kendt, og den adlyder ikke kravet om performativitet. Den arbejder med *paralogier*, idet den producerer noget ukendt. Viden får her en anden betydning: Den beskæftiger sig med forskellen frem for entydigheden. Dens vigtigste funktion er at føde idéer.⁶¹ Paralogi har rødder i de græske begreber *para* (ved siden af; det der overskrider det normale) og *logi* (læren om). Det betegner netop det, som ikke lader sig kommensurabilisere. Et udsagns relevans i dette spil ligger i, at det afføder idéer. At afføde idéer betyder, at det afføder andre udsagn og åbner op for nye spilleregler. Paralogien har ikke et metasprog, men en metaforskrift: Udsagn skal afføde nye idéer, og dermed nye sprog. Dette er videnskabens pragmatik. Den sociale pragmatik er ikke så enkel. Den kan ikke tilskrives metaforskrifter, da for mange sprogspil gør sig gældende. Uden en sådan fælles forskrift – en fælles overbevisning – henhører det sociale under ”performativitetskriteriets hensynsløshed”.⁶²

Hos Sennett finder man et eksempel, der udpensler forskellen på paralogisk håndværk og håndværk styret af rationalet om optimering af den økonomiske performans. Han beskriver, hvordan it-programmørerne arbejder i open-source softwareprogrammet Linux. Linux anvender den såkaldte *bazarmodel*, hvor alle og enhver kan bidrage til at producere og udvikle kildekoden, hvis de blot har adgang til internettet. Idéen bag denne model er, at hvis der er mennesker nok i bazaren, så vil retning af fejl i koden kunne løses bedre, end den kan af den lukkede kreds af programmører, der kendetegner kommerciel og rettighedsbeskyttet software. Linux-programmørerne oplever i stort omfang, at når der rettes en fejl, så åbnes der nye muligheder for at udnytte kildekoden. Koden er aldrig færdig, men under konstant udvikling. Herved lever den op til paralogiens metaforskrift: At udsagn skal afføde idéer. Dette står i kontrast til den måde, der arbejdes på i den mere bureaukratiserede og kommercielle del af softwareindustrien, hvor der hersker en uvilje mod at begynde udviklingen af koder, før målsætning og procedurer for arbejdet er defineret.⁶³ Paralogien, og den udvikling og innovation der følger med, trives i Linux, men under den resultatorienterede ledelse, der er kendetegnende for kommercielle foretagender, undermineres dens mulighedsbetingelser. I Linux omfav-

⁶⁰De Økonomiske Råd (2012): *Jubilæumsskrift, De Økonomiske Råd 1962-2012*: Rosendahl-Schultz, s. 444

⁶¹Lyotard (1996), s. 115 ff.

⁶²Ibid. s. 127

⁶³Sennett (2009), s. 35ff

ner man systemets instabilitet, idet man søger at udnytte de idéer, der affødes af en fejlretning til at producere noget nyt. I den bureaukratiserede institution erkender man ikke disse muligheder, da man betragter og omtaler verden som bestående af stabile systemer og på forhånd har defineret, hvilke performanser man vil optimere.

Denne paralogiske arbejdsmåde og forståelse af innovation umuliggøres af kravet om performativitet. Den anerkendte ledelsesteoretiker, Peter Drucker, skriver, at for at en organisation skal præstere – altså være performativ – skal alle dens medlemmer arbejde mod det samme, veldefinerede mål. Dette eksemplificerer han med en fortælling om tre stenhuggere, der hver især bliver spurgt, hvad de laver: Den første svarer, at han tjener til dagen og vejen. Den anden svarer, at han udfører det bedste stenhuggerarbejde i hele landet. Den tredje svarer, at han bygger en katedral. Druckers pointe er, at det er den tredje, som er en sand leder, idet han ved, hvad han arbejder imod. Om den første konkluderes, at han ikke er en leder og aldrig vil blive det. Den anden derimod karakteriseres som problematisk, da hans arbejde risikerer ikke at tjene organisationens mål bedst muligt.⁶⁴ Drucker pointerer vigtigheden af at styre efter et fastlagt mål – målstyring. Men i det øjeblik det er fastlagt, hvad man arbejder imod, lægger man et kommensurabiliserende net over arbejdsprocessen. Alt det, som ikke bidrager til at nå dette mål, fanges i nettet og karakteriseres som irrelevant og ikke-værdiskabende – herunder at gøre et godt stykke arbejde for sin egen skyld. Paralogien er en overskridelse af denne kommensurabilisering. Men idet målstyring betegner det forhold, at målestokken for vores aktiviteter og præstationer er fastlagt, udgør det paralogiens umulighed, Jo mindre mulighed der er for at afvige fra det oprindelige mål, des dårligere er mulighedsbetingelserne for den innovation, som paralogien kendetegner og kendetegnes ved.

I det følgende afsnit vil det fremgå, at de mål, som alting vurderes imod, både kan spores *i* og virker *på* os gennem vores sprogbrug. Ordenes betydning falder under målstyringens kommensurabiliserende net, således at de betydninger, der ikke passer ind, bliver siet fra.

Sprogets performativitet

Lyotards tese om, at markedsøkonomien har lagt sit kommensurabiliserende net ned over sproget, lægger sig tæt op ad Deleuze & Guattaris begreb om majoriteten i sproget, som man finder i bogen *Tusind Plateauer*. Her beskrives forholdet majoritet/minoritet som noget, der

⁶⁴Drucker, P (1993): *Management by Objectives and Self-Control. Management: Tasks, Responsibilities, Practices*. Harper Business, s. 430ff.

ikke bestemmes ud fra kvantitative kriterier. Majoriteten i sproget er ikke det sprog, som det største antal mennesker taler, men derimod den fremherskende betydning af sproget. Denne varierer alt efter den sociale kontekst for sproget.⁶⁵ I den offentlige debat er der en bestemt majoritet i sproget, på fodboldbanen en anden og hos frisøren en tredje. Eksempelvis henviser udtrykket *for lang* i den offentlige debat typisk til en tidshorisont, mens det på fodboldbanen henviser til en aflevering og hos frisøren henviser til håret. Siger man på fodboldbanen fx ”den er for lang” om sin medspillers næse, er der tale om en minoritet i sproget, da denne forståelse ikke er den udbredte. I majoriteten ligger der en konstant, som er det, man måler og vejer ud fra. Fx er den hvide, heteroseksuelle mand, kernefamilien eller produktivitet og økonomisk vækst majoriteter i sproget, som er definerende for betydningen af vores sprog. Det er i majoriteten i sproget, man kan spore de mål, der afgør, hvad der betragtes som relevant og irrelevant. Majoriteten er et homogent system med den egenskab, at det er selvreferentielt, idet det optræder i sproget, hvorfra det refererer til sig selv. Denne selvreferentialitet er i sin essens lig Lyotards pointe om, at fortællinger legitimerer sig selv, idet de fortælles i det samfund, de fortæller om. At dette system er homogent skyldes, at alt det, der falder uden for majoritetens konstant, er minoritet (den sorte, homoseksuelle mand, den enlige forsørger, alternativer til markedsøkonomien). Minoriteten i sproget er det, som har en skabende kraft, det som kan ændre på majoriteten. Minoriteten ligger immanent i sproget i form af det, Deleuze & Guattari kalder *flugtlinjer*. Begrebet flugtlinjer forklares bedst ud fra begreberne de- og reterritorialisering. Forfatterne forklarer begreberne ved et eksempel: En orkidé danner sig et billede af en hveps, hvorved den deterritorialiserer sig. Hvepsen reterritorialiserer sig i dette billede. Samtidig deterritorialiseres hvepsen, da den bliver en del af orkidéens reproduktionsapparat, alt imens orkidéen reterritorialiseres, idet hvepsen transporterer dens pollen.⁶⁶ De- og reterritorialisering er altså noget, som hele tiden foregår. Det sker i bruddet med den tilstand, der hersker i det øjeblik, hvor deterritorialiseringen sker. Flugtlinjen er det indefrakommende brud med den herskende tilstand, hvilket forårsager en deterritorialisering. Det er i flugtlinjerne, at den skabende kraft ligger. En fortælling om to børn på skovtur med deres forældre, hvor forældrene viser sig at være et lesbisk par, er et andet eksempel på en flugtlinje, idet den bryder med idéen om kernefamilien.

⁶⁵ Deleuze, G & Guattari, F (2005): *Tusind Plateauer – Kapitalisme og Skizofreni*: Det Kongelige Danske Kunstakademis Billedkunstskoler og Niels Lyngsø: Danmark

⁶⁶ Ibid. s. 14

Når et sprog bliver majoritet, tager ordene karakter af ordrer: de bliver Ordreord.⁶⁷ Ordreord er oversat fra det franske begreb *mot d'ordre*, som ikke kun betegner befalinger, men også egenskaben *at ordne* og *at henvise til en bestemt orden*. Ord kommanderer handlinger, og definerer hierarki og interne sammenhænge mellem de ting (både subjekter og objekter), de henviser til. De bestemmer tingens placering og betydning i vores samfund.

Ord har en funktion, og denne funktion kan ikke udledes af ordenes betydning, men går forud herfor. Betydningen af de ord, som vi bruger, kan således ikke defineres uafhængigt af den funktion, ordene har. En af de grundlæggende teser for Deleuze & Guattari er nemlig, at det at tale og skrive ikke er at kommunikere information til andre mennesker men derimod at give ordrer. Ikke kun sætninger konstrueret i bydemåde giver ordrer, men alt sprog gør det, idet der i talen og skriften altid ligger en immanent handling. Denne handling forstås med Austins begreb om *illokutionen*, som er handlingen *i* talen – ikke at forveksle med den *lokutionære* handling, det er at producere en lyd, eller den *perlokutionere* effekt ved talen såsom at forarge tilhørerne.⁶⁸ Illokutionære handlinger gennemføres *i* talen, eller ved selve det at sige noget bestemt. Fx ved at sige ”i morgen gør jeg X” udfører man en illokutionær handling, idet man med udsagnet rent faktisk lover noget. Således forstået er ethvert udsagn performativt.

At sprog er ordre betyder, at ord virker performativt. Eksempelvis giver sætningen ”færdsel på isen er livsfarligt” ordre til ikke at betræde isen. Begrebet *livsfarligt* har den funktion, at det henviser til en skala, hvor der er tale om liv og død, og ikke om fx økonomisk tab eller gevinst. Talehandlingen er altså den immanente relation mellem et udsagn og en handling. Den er en implicit og ikke-diskursiv – altså ikke deduktivt udledt af begreber – forudsætning for sprogets funktion. Ordren betegner et udsagns eller et begrebs forhold til disse forudsætninger, altså forholdet til talehandlingen. Ordren er med andre ord en betegnelse for alle de handlinger, ikke kun befalinger, et udsagn eller begreb er bundet til i kraft af en social forpligtelse.⁶⁹

Et udsagn har brug for support for at få en betydning. Denne support findes i det, Deleuze & Guattari kalder den kollektive udsigelsesmontage. Begrebet montage er oversat fra det franske *agencement*, der også kan oversættes med anordning, indretning, opstilling, sammenpasning eller sammensætning.⁷⁰ Den engelske oversættelse, *assemblage*, kan bidrage til

⁶⁷ Ibid. s. 98ff.

⁶⁸ Martinich, A. P (1996): *The Philosophy of Language*, Third Edition: Oxford University Press: New York

⁶⁹ Deleuze & Guattari (2005) s. 98

⁷⁰ Ibid. s. 98 (Oversætters fodnote)

forståelsen af dette begreb. Montagen kan forstås som defineret af en legering, der giver de enkelte elementer mening. Den er konteksten, som definerer funktionen, og derfor også meningen, med udsagn og begreber. Eksempelvis har udsagnet ”brug stighbøjlen” forskellige betydninger afhængigt af den kontekst, det udsiges i. I en rideklub danner stighbøjlen en symbiose mellem hest og rytter, hvorved den får sin betydning, hvorimod en stighbøjle i en ridebutik danner en symbiose mellem sælger og køber, og derved får den en anden betydning. Stighbøjles funktion – om den hjælper rytteren til at holde balancen, eller om den bruges i et økonomisk udvekslingsforhold – definerer altså dens betydning. Den kollektive udsigelsesmontage defineres som forholdet mellem handling og tale. Den er den gældende legering i en given social kontekst. Som sådan er den kollektive udsigelsesmontage et spejl mellem udsigelsen og den handling, som udsigelsen udfører. I de handlinger der ligger i sproget, både som ordrer og ordnende ord, kan man se et billede af og en vision for det samfund, som sproget hersker i.

Et andet karakteristika ved ordren er, at den foretager det, Deleuze & Guattari benævner *ulegelmige transformationer*. Den transformerer noget ved et legeme, som ikke er legemet selv, men som dog påvirker dette legeme. Eksempelvis udfører en præst en ulegemlig transformation, idet han siger ordene ”jeg erklærer jer hermed for mand og kone”. Der foregår ikke nogen transformation af legemet i sekundet, hvor præsten ytrer disse ord, men parret anerkendes øjeblikkeligt som værende gift. Legemet påvirkes ikke, men selvopfattelsen gør. Ulegemlige transformationer knytter sig til det pragmatiske aspekt ved ordreordet, at præstens talehandling både er sanktioneret og sanktionerende: Præsten har den nødvendige autoritet til at kunne udføre den handling, der ligger i hans ord (sanktioneret), og denne handling sanktionerer samtidig parrets ret til at kalde sig for gifte (sanktionerende). Forestiller man sig en vagabond i præstens sted i eksemplet ovenfor, fremgår det tydeligt, at de pragmatiske omstændigheder for en udsigelse er afgørende for dens funktion. Da vagabondens ord ikke er sanktionerede på samme måde som præstens, vil de heller ikke have den samme sanktionerende effekt. Vagabondens ord kan fx være sanktionerede i kraft af den ironi der ligger i konteksten. I så fald vil vagabondens ord sanktionere, at parret spiller med på det komiske i situationen.

Ulegemlige transformationer definerer og afspejler altså en den sociale kontekst, de virker i. Dette illustrerer den norske socialpsykolog Ole Jacob Madsen, idet han viser, hvorledes en biologisk variation først transformeres til et problem i mødet med samfundet. Madsen undersøger, hvad der ligger til grund for, at antallet af ADHD-diagnosticerede i Norge er næsten fordoblet fra 2004 til 2009. Kriterierne for at stille diagnosen kan deles i tre hovedkatego-

rier: Koncentrations- og opmærksomhedsbesvær, impulsivitet og hyperaktivitet. Alle tre er karakteristika, som Madsen fremhæver som negationen af de egenskaber, præstationssamfundet værdsætter. Størstedelen af forskningen peger på, at ADHD er genetisk betinget og kan forklares og påvises neurologisk. Det interessante spørgsmål i et sprogligt og socialt perspektiv bliver nu, hvorfor disse neurologiske karakteristika er problematiske. I biologien findes kun variationer, ikke problemer, lidelser og diagnoser. For at en variation skal blive et problem, kræver det en support fra et samfund eller anden social kontekst, som fortolker variationen. Den har brug for en montage, ligesom et udsagn har brug for support fra den kollektive udsigelsesmontage for at få en betydning. For som Madsen fremhæver, så vil man altid være koncentreret om noget, altid være impulsiv i forhold til noget og altid være aktiv i forhold til noget.⁷¹ For en adfærd kan ikke forstås isoleret, men får først sin betydning i en given social kontekst. Dette *noget* er variabelen, der afgør, om man diagnosticeres med ADHD eller ej. Selve diagnosen er den ulegemlige transformation, og kriterierne for diagnosen afspejler visse elementer i samfundet. Man kan udsige noget om samfundet ved at undersøge, hvilken form for koncentration, aktivitet og impulsivitet, der er problematisk, og hvilken der ikke er. For at undersøge dette kan man ikke nøjes med at undersøge, hvad begreberne betyder, men man må søge at forstå hvilken funktion, hvilken ordre, der ligger immanent i dem. Madsens eksempel viser således ydermere, hvorfor sprogets elementer ikke kan adskilles fra samfundets legering – *den kollektive udsigelsesmontage*.

Som tidligere skrevet, så har de minoritære sprog en transformerende og skabende kraft. Denne egenskab mister sproget, når det er blevet majoritært, hvorved dets funktion ikke er at overbevise, men at blive adlydt. Produktivitetskommissionen er en repræsentant for en bestemt sproglig majoritet. Konstanten i denne majoritet er den økonomisk målbare produktivitet. Ved at propagere denne konstant forårsages en mængde ulegemlige transformationer af individer i den danske befolkning, som nu i høj grad klassificeres efter deres økonomisk målbare produktivitet. Andre karakteristika, som fx empati og miljømæssig ansvarlighed, underordnes majoritetens konstant. Underordnes skal forstås på den måde, at de andre karakteristika vurderes i forhold til deres økonomisk målbare produktivitet. Konstanten definerer det kommensurabiliserende net, der kastes over sproget. Kommissionens politiske karakter understreger Deleuze & Guattaris pointe om, at politikken influerer sproget ved at bearbejde det indefra, skabe ændringer i ordforrådet og sætningsstrukturen, samt ændre ordenes betydning.

⁷¹ Madsen (2010), s. 138ff

Eksempelvis *bruger* vi ifølge Produktivitetskommissionen mere end 500 mia. kr. årligt på offentlige serviceydelser. Vi investerer ikke, vi bruger. Ligeledes er det vanskeligt at måle *værditilvæksten* i den offentlige sektor, og derfor er det svært at sige, hvor effektiv og produktiv den er.⁷² Den ordre, der ligger i begrebet *værditilvækst*, indebærer, at det arbejde, som ikke er målbart ud fra de af kommissionen opstillede kriterier, transformeres til at være uden værdi. Ordren skal nemlig forstås i lyset af de politiske omstændigheder i en given situation. I denne situation er den overordnede politiske omstændighed den lave vækst i produktiviteten i Danmark - en omstændighed der har sat sine tydelige spor i vores sprog. Sammentrækningen af begreberne værdi og tilvækst har den funktion, at værdien i den offentlige sektor ikke forstås som konstant, men som noget der kan øges. Idet ordet bruges i en effektiviseringskontekst, skal det forstås sådan, at værdien kan øges, uden at der kommer noget til udefra. Ordren i begrebet *værditilvækst* i denne kontekst, kan formuleres således: ”Den offentlige sektor har selv ressourcerne til at forøge sin egen værdi, derfor bør den optimere sin performans gennem effektivisering.” Begrebet *værditilvækst* får herved det karaktertræk, at indsigelser om underbemanning eller andre uhensigtsmæssigheder i den offentlige sektor virker som en kritik af sektorens forvaltning af egne ressourcer, og ikke af politiske beslutninger.

For at opsummere denne centrale pointe kan det siges, at ordreordet, eller snarere ordneordet, har to essentielle karakteristika. Det definerer det interne hierarki i montager, og det tvinger mennesker til at færdes i bestemte montager. Netop herved virker sproget performativt på et før-subjektivt niveau: Ordreordet definerer vores relationer med såvel andre subjekter som med objekter og begreber. Fx Produktivitetskommissionens definition af produktivitet som det vi får ud af de ressourcer, vi bruger til at producere en vare eller en serviceydelse, og som den værdi vi skaber, når vi dag efter dag griber madpakken og kaster os ud i verden. Denne definition har en dobbeltvirkning: For det første strukturerer begrebet produktivitet det offentlige og private erhvervsliv således, at dets formål bliver at effektivisere. For det andet har begrebet den effekt, at det henviser os til en markedsøkonomisk montage, hvori produktivitet har en ganske bestemt betydning. Vi befinder os i en økonomisk-politisk situation, hvor vores velfærd er truet og skal reddes ved, at vi alle bliver mere produktive. Derfor står vi med et fælles ansvar for hinanden.⁷³ Ordren i denne definition har således to aspekter: For det første definerer begrebet *produktivitet*, at vi har et intersubjektivt ansvar, som vi kan leve op til ved at blive mere effektive på arbejdet, så vi kan sikre landets velfærd. For det andet synes det

⁷² Produktivitetskommissionen (2013b): *Måling af produktivitet i den offentlige sektor*: Online publikation, s. 6

⁷³ Produktivitetskommissionen, (2013a): *Det handler om velstand og velfærd*: Online publikation, s. 2-3

at sige, at al den aktivitet, som ikke direkte har med et job at gøre, ikke bidrager til vores velfærd og derfor ikke tilkendes værdi. Idet begrebet henviser, eller henfører, os til en bestemt montage begrænser det vores mulighed for at forstå og kritisere den majoritet i sproget, der ligger til grund for denne montage. Således virker ordreordet på os: Før subjektiviteten træder i kræft, definerer det for os, hvad der er og godt (aktivitet) og dårligt (inaktivitet) og muligt (at være aktiv på jobbet) og umuligt (at være aktiv uden for jobbet) i en given sfære, som det samtidig tvinger os ind i. Således definerer det dét mulighedsrum, vi har at agere i.

Det skal ikke forstås sådan, at den markedslogik, som propageres af Produktivitetskommissionen, i sit hele er en statisk majoritet i sproget. Denne majoritet ændres bestandigt af de flugtlinjer, som ligger immanent i den. Ordren ordner konstant den montage, som den henviser til, som således aldrig er statisk. Spørgsmålet bliver, hvor radikalt disse flugtlinjer kan ændre ved de markedsøkonomiske majoriteter.

Medarbejderudviklingssamtale: Det er en ordre

Rasmus Willig giver i sin bog *Kritikkens U-vending* en analyse af begrebet medarbejderudviklingssamtale. Denne analyse tjener som et glimrende eksempel på et ordreord, der netop har den egenskab, at det minimerer kritikken og flugtlinjernes mulighedsbetingelser. Som om Willig havde sat sig for at lave en Deleuze & Guattari-inspireret analyse af begrebet, beskriver han de pragmatiske omstændigheder, der omgiver ordene *medarbejder* og *samtale*. Begrebet medarbejder skal forstås i den kontekst, at der er en *arbejdsgiver* og en *arbejdstager*. Da efterspørgslen på arbejde er større end udbuddet, er forholdet således, at medarbejderen har *taget imod* arbejdet – en slags gave – fra *arbejdsgiveren*. Medarbejderen og arbejdsgiveren er altså allerede i et asymmetrisk forhold. Desuden er med-arbejderen *med* og ikke *imod*. Der er ikke tale om en mod-arbejder. Dertil kommer, at den sproglige sammentrækning af *med* og *arbejder* har den funktion, at det ophæver den konflikt, som fandtes mellem den klassiske arbejder og arbejdsgiver. Medarbejderen indkaldes til en samtale og ikke en diskussion eller mod-tale, men en sam-tale. Der er tale om en med-arbejder der sam-taler, og kritik af arbejdspladsen og arbejdsgiveren er således på forhånd udelukket.

Udover at selve begrebet medarbejderudviklingssamtale umuliggør kritik af arbejdspladsen, er begrebet selv også blevet immunt over for kritik, idet det er blevet institutionaliseret i sin forkortede form: MUS-Samtale. Når et udtryk forkortes, institutionaliseres dets funktion som en uomtvistelig kendsgerning, og alle andre forståelser af begrebet end den instituti-

onaliserede falder bort.⁷⁴ Dette understreges af, at MUS-samtale, hvis man skulle skrive det ud, betegner det lidet meningsgivende begreb: Medarbejderudviklingssamtale-samtale. Forkortelsen umuliggør kritik af det, der er forkortet. Kritikken, både af begrebet og arbejdspladsen, umuliggøres af sprogetbrugens ensartende effekt. ”Sproget formgives efter en enhedstanke”,⁷⁵ der ekskluderer og stigmatiserer potentielle kritikker.

I Kapitlet *Postfordistisk produktion* undersøges flere aspekter ved medarbejderudviklingssamtalen (MUS). For nu fremhæves blot, at Willigs behandling af begrebet *udvikling* er af en anden karakter end den af begreberne *medarbejder* og *samtale*. Han konstaterer, at det er emnet for medarbejdersamtalen, og at begrebet dækker over medarbejderens færdigheder, talenter og evner. Willig forholder sig kritisk til indholdet af begrebet, idet han pointerer, at disse færdigheder, talenter og evner, der skal udvikles, må forstås i lyset af arbejdspladsens mål og behov. Han forholder sig endog yderst kritisk til den måde, udvikling måles på, og de konsekvenser det har. Det interessante her er, at Willig, der ellers kritiserer medarbejderudviklingssamtalen grundigt, ikke forholder sig kritisk til dét, at begrebet indeholder en fordring om udvikling. Det er ikke en samtale om *afvikling*, *stilstand* eller *tilbagegang*. Kun én gang modstiller Willig *udvikling* med *regression*, og dette tjener til at beskrive den sjældne situation, at en medarbejder kortvarigt ytrer kritik til en MUS. Udvikling som grundvilkår lader Willig til at have stirret sig blind på. I MUS ligger der således et immanent performativitetskrav. Det er iøjnefaldende, at dette performativitetskrav ikke blot handler om at udvikle sig og om fremadrettede bevægelser som sådan, men om en udvikling der er til gavn for organisationen. Dette gør, at det sprog, der tales til samtalen, er præget af de mål, organisationen har sat for medarbejderen, men som er gavnlige for organisationen. Denne sprogbrug gør, at begreber får en helt bestemt betydning, og som sådan mister de ofte deres kritiske brod. Som Willig påpeger, så hænger begrebet *kreativitet* ikke sammen med udvidede muligheder for at udfolde sig, men forbindes med et krav om at levere produktive idéer.⁷⁶ Indvendinger som ”arbejdspladsen kvæler min kreativitet” mister sin kritiske effekt, da arbejdspladsen selvfølgelig ikke vil underminere produktive idéer. Medarbejderen vender derfor kritikken indad og overvejer, hvorvidt hans kreativitet har den fornødne kvalitet og hører hjemme på arbejdspladsen.

⁷⁴ Willig, R (2013): *Kritikkens U-vending: en diagnose af forvandlingen fra samfundskritik til selvkritik*: Hans Reitzels Forlag: København, s. 78 ff.

⁷⁵ Ibid. s. 118

⁷⁶ Ibid. s. 97

Den centrale pointe fra dette kapitel er således, at sproget må forstås ud fra dets funktion, som er afhængig af dets sociale kontekst. Kommensurabiliseringen af sproget under samfundets overordnede målsætning gør, at ordenes betydning tager form efter deres forhold til samfundets målsætning. Denne betydning afspejles i, at ordene virker som ordrer, der fordrer af os, at vores aktivitet har dette mål i sigte. Sprogets funktion som ordregivende giver sproget sin performative karakter. Faren ved dette er, at fordi ordenes betydning formes efter samfundets målsætning, forringes mulighederne for at kritisere denne målsætning. Vores sprogbrug kan altså ses som en årsag til kritikens trange kår. Det næste kapitel blandt andet vil illustrere for visse begreber, hvorledes de har mistet deres egenskab af flugtlinjer fra majoriteten, idet de er ”blevet gjort til bærere af giftstoffer”.⁷⁷

⁷⁷ Klemperer, V (2010): *LTI – En Filologs notesbog*: Tekst og Tale: København, s. 29

Kritik og præstation

I dette kapitel foretages en analyse af udvalgte begreber og tendenser i sproget med henblik på herigennem at opridsede relevante karakteristika ved præstationssamfundet. Indledningsvis beskrives det, hvorledes ord over tid kan ændre betydning. Herefter følger analysen af syv begreber og tendenser, der afrundes med en opsummering af de opridsede karakteristika ved præstationssamfundet.

Beslaglagte begreber

I bogen *LTI, Lingua Tertii Imperii, Det Tredje Riges sprog, En filologs notesbog*, fra 1947 beskriver den tysk-jødiske filolog, Victor Klemperer, hvordan Naziregimet overtog det tyske sprog ved at ændre på ords og sætningers betydning. Som tidligere skrevet virker sproget dels som et spejl for samfundet, sådan som det ser ud på et givent tidspunkt, og som et kompas for samfundet idet man i sproget kan tolke, hvor samfundet er på vej hen. Ligesom man kan tale om en tidsånd eller et lands ansigt udadtil, så kan en epokes udtryk karakteriseres gennem dens sprog.⁷⁸ Et andet karaktertræk ved sproget, som er blevet nævnt tidligere i afhandlingen, er, at det har en enorm indvirkning på de mennesker, der taler, hører, skriver og læser det. Et af Klemperers hovedargumenter er, at Nazismen indlejrede sig i masserne gennem sproget. Ikke gennem en enkelt tale eller artikel, men gennem den måde enkelte ord og udtryk generelt blev brugt på. Selv blandt jøderne havde dette sprog, eller snarere denne sprogbrug, sin indvirkning. ”Sproget digter og tænker ikke blot for mig, det styrer også mine følelser, det styrer hele mit sjæls væsen”,⁷⁹ skriver Klemperer og fortsætter med malerisk at beskrive, at ord kan virke som små doser arsenik, der sluges ubemærket og først efter nogen tid viser sin virkning. Hertil må det tilføjes, at ord lige så vel kan virke som små doser medicin, men at Klemperer forståeligt nok fokuserer på de negative aspekter, idet han beskriver det nazistiske sprog. Dette sprog overtog størstedelen af det tyske sprog fra før Hitler kom til magten, uden at ændre eller tilføje synderligt ved det, men ved at ændre ordenes betydning. Uden at argumentere for, at der foregår en bevidst beslaglæggelse af begreber i dagens Danmark, analyseres udvalgte begreber og tendenser i sproget med henblik på at vise, hvorledes effektivitetens- og markedsøkonomiens logik har påvirket disse.

⁷⁸ Klemperer (2010, s. 23)

⁷⁹ Ibid. s. 29

Grundlæggende for at lave denne analyse er Madsens tese om, at en variation først bliver et problem i mødet med samfundet. For sproget betyder dette, at et begreb først får sin betydning i mødet med samfundet. I og med vores samfund i dag er sådan indrettet, at sproget kommensurabiliseres under markedets og effektivitetens parametre, bliver det sværere og sværere at finde sprog for at kritisere denne effektivitetslogik. Ikke kun udefrakommende kritik får ringe mulighedsbetingelser. De indefrakommende ændringer, flugtlinjerne, har også trange kår, idet sproget i stigende grad indordnes under samme montage og herved ikke ordner samfundet på en ny måde, men blot forstærker vores forståelse af status quo. Dette kommer tydeligt til udtryk i den kritiske artikel i Information af Jørgen Steen Nielsen, ”*Opgøret om nødvendighedens politik.*” Efter at have beskrevet og kritiseret regimet af effektivitets- og markedstænkning, ender skribenten med at påpege, at udfordringen blandt andet ligger i at skabe mere *lighed og velfærd*, eller ikke at svigte *de svage*.⁸⁰ Disse begreber har alle fået en bestemt betydning der gør, at de, om end brugt med den modsatte hensigt, blot fremmer den ensartede tænkning, der er resultatet af netop den majoritet i sproget, vi ser i dag. *Lighed og velfærd* kan om noget siges at være underlagt en økonomisk målestok, og lede tankerne mod effektivisering. Tænk blot på debatten om, hvorvidt ulighed skaber vækst.⁸¹ Denne omhandler ikke ulighed for loven og vækst i antallet af mennesker diagnosticeret med depression, men økonomisk ulighed og økonomisk vækst. Velfærd er noget, Produktivitetskommissionen vil give os danskere mere af, ved at effektivisere blandt andet den offentlige sektor, så vi får mere for vores skattepenge. Ligeledes er de svage, der refereres til, svage i økonomisk forstand.

Klemperer skriver, at det var muligt at skælde ud på nazismen, men at man måtte gøre dette på nazismens eget sprog.⁸² På samme måde forholder det sig for Jørgen Steen Nielsen, der skælder ud på den markedsøkonomiske logik, men gør dette på den selvsamme logiks eget sprog. Herved mister artiklen spidsen af sin kritiske brod, idet den hverken formår at skrive sig op imod effektivitets- og handlingsimperativet eller den økonomiske kommensurabilisering.

Den norske bog *Ordbok for underklassen* analyserer kritisk det sprog, som stammer fra ledelsesteorien *New Public Management*, men som har bredt sig ud over ledelsesgangene, og gennemsyrrer det norske sprog.⁸³ Inspireret heraf og af Klemperers tanker om sproget i Det

⁸⁰ Nielsen, J. S (2014): *Opgøret om nødvendighedens politik*: Information online, 15/02-2014

⁸¹ Odgaard, I (2007): *Ulighed er godt – større ulighed er bedre*: Information online, 24/10-2007

⁸² Klemperer (2010), s. 322

⁸³ Klyve, A & Severud, J (2013): *Ordbok for underklassen. Slå tilbake mot byråkratispråk og nyord fra næringslivet*: Spartacus, Oslo

Tredje Rige, analyseres udvalgte begreber og tendenser i sproget. Disse er udvalgt med henblik på at illustrere tre tendenser i samfundet:

1. At kritik har trange kår i et samfund, hvor langsomlighed er ildeset.
2. At aktivitet, handling og præstation er et imperativ – herunder at der fordres en bestemt slags præstationer.
3. At det forventes af os, at vi skiller os ud fra mængden.

Filosofi

Klemperer beskriver glimrende, hvorfor begrebet filosofi var uønsket i naziregimet: En tænkende person ønsker ikke at blive overtalt, men derimod at blive overbevist. Den, som tænker systematisk⁸⁴, er meget sværere at overbevise, end den som ikke gør. Af denne årsag blev begrebet filosofi tiet ihjel og erstattet med verdensanskuelse. Modsat filosofi har anskuelse ikke noget med tænkning at gøre. Hvor filosofi betegner en abstraktion og kritisk refleksion, betegner anskuelse en uklar tilstand i mennesket. Begrebet anskue blev i naziregimet brugt om en styret måde at se tingene på, hvilket står i skarp kontrast til den filosofiske søgen efter at se tingene, som de virkelig er, for så vidt dette kan lade sig gøre. I takt med, at filosofi blev erstattet med anskuelse, blev den almengyldige sandhed, som filosofferne har søgt efter, erstattet med den organiske sandhed, som lå i idéen om den ariske race.⁸⁵ Som Deleuze & Guattari skriver, så er sprogets funktion ikke at overbevise, men at give ordre.⁸⁶ Derfor er den anskuende person mere modtagelig for at blive indhyllet i den orden, der ligger i sproget, end den filosofisk tænkende. Den organiske sandhed, som lå i idéen om den ariske race, er den orden, sproget kan indhylle os i. Den kan spores i den konstant som ligger i den sproglige majoritet, der eksempelvis kommer til udtryk hos Produktivitetskommissionen, hvor effektivitet og vækst i produktiviteten er den konstant, alting måles i forhold til.

I dagens præstationssamfund, hvor handling og aktivitet er alpha omega, er filosofi trængt i baggrunden. Begrebet bruges ofte som et billede på noget, der hverken er eller fører til konkret håndgribelig handling. Dette illustreres i beskrivelsen af uddannelsen HA(fil.) – Erhvervsøkonomi og filosofi – på Copenhagen Business School (CBS). Denne uddannelse søger at overkomme filosofiens forståede sammenhæng med inaktivitet ved at kombinere den med erhvervsøkonomien, som ofte agerer målestok for aktivitet. Under deloverskriften *For-*

⁸⁴ Filosofi forstås her som systematisk tænkning.

⁸⁵ Klemperer (2010). 121-123 & 171-172

⁸⁶ Deleuze, G & Guattari, F (2005): *Tusind Plateauer – Kapitalisme og Skizofreni*: Det Kongelige Danske Kunstakademis Billedkunstskoler og Niels Lyngsø: Danmark eleuze & Guattari (2005), s. 94

ståelse før handling beskrives det, at filosofien lærer dig ”at reducere det komplekse til det centrale og mere håndgribelige, så du kan skabe klarhed som grundlag for beslutning og handling.”⁸⁷ Det fremgår altså af beskrivelsen af uddannelsen, at filosofi kan føre til konkret handling, men at filosofi i sig selv ikke er en handling. Begrebet filosofi er i dette tilfælde indhyllet i den orden, hvor markedet afgør den endelige målestok. Filosofien tjener som et værktøj i den verdensanskuelse, hvor markedet dikterer sandt og falskt og godt og dårligt. Filosofien *er* ikke noget, den *lærer* dig noget – og dette noget kan du bruge i erhvervslivet. Som der står i præsentationen af HA(fil.), er virksomhedens formål at skabe vækst og overskud. Man kan dog ”ikke forstå virksomheden ud fra økonomi alene, men må *anskue* den i sammenhæng ... for at skabe økonomisk vækst og overskud”.⁸⁸ Filosofien lærer dig at tænke systematisk og stille spørgsmål. Men virksomhedens formål skal åbenbart ikke udsættes for spørgsmål og systematisk tænkning. Således er filosofi reduceret til et middel til et mål i en bestemt anskuelse, hvor den organiske sandhed er vækst og profit.

Til trods for ovenstående og andre forsøg på at fremstille filosofi som anvendeligt til andre formål, så er den fremherskende forståelse af begrebet dog stadig, at det modarbejder handling og fremskridt. Dette ses blandt andet i det sproglige udtryk, at noget kan blive *for filosofisk*, der ofte bruges i situationer, hvor der fokuseres på de faktorer, der ligger bagved en eventuel handling. Fx hvis man i en diskussion søger at bruge tid på at klargøre, hvad aktørerne mener med et bestemt begreb, fremfor at fokusere på den handling, diskussionen skal udmunde i. Dette synes umiddelbart at udskyde beslutningen om handling og bliver ofte beskyldt for at være *for filosofisk*. Dette begreb får her samme betydning som kværulerende, der betyder bestandigt at besvære sig og gøre vrøvl med mere eller mindre grund.⁸⁹ At der findes dette sproglige udtryk, siger i sig selv ikke så meget. Ligesom en samtale kan blive *for filosofisk*, kan vand også blive *for varmt*, musik *for højt*, sengen *for blød* etc.. Det særegne for filosofi i denne sammenhæng er, at mens vand kan blive *tilpas varmt* eller *ikke varmt nok*, så hører man aldrig, at noget er *tilpas filosofisk* eller *ikke filosofisk nok*. Filosofi fremstår i sproget som et ubehag, en modvægt til handling, som man kun kan leve med, så længe det ligger under smertegrænsen og ikke bliver *for filosofisk*.

⁸⁷ CBS online (2014): *Beskrivelse af HA(fil.) – Erhvervsøkonomi – filosofi*:

<http://www.cbs.dk/uddannelser/bacheloruddannelser/hafil-erhvervsøkonomi-filosofi>: 05/05-2014

⁸⁸ Ibid. egen kursivering

⁸⁹ Gyldendal (1977): *Gyldendals Fremmedordbog*: 7. udgave: Danmark

Konstruktiv kritik

Først og fremmest er det værd at bide mærke i, at idet man sætter konstruktiv foran kritik, indebærer det en forståelse af kritik, som noget, der ikke i sig selv er konstruktivt. Kritik i sig selv betragtes ikke som havende noget skabende potentiale, og ligesom filosofi betragtes det ikke som noget, der er eller fører til konkret håndgribelig handling.

Fra barnsben lærer vi, at vores kritik skal være konstruktiv. Kritik alene er ikke acceptabel, men skal altid akkompagneres af et konstruktivt aspekt. Man må ikke kritisere, hvis ikke man har en konkret idé til, hvordan det kritiserede bliver bedre. Som Willig skriver om MUS og den positivitetsfascisme, der præger denne, så gælder det om ikke at være kritisk, men at se det positive i alting. Brok (i forståelsen ren kritik) skal vige pladsen for den konstruktivitet, der øger produktiviteten. ”Hvis man fokuserer på løsninger, bliver man god til løsninger. Hvis man derimod fokuserer på problemer, vokser problemerne bare...”.⁹⁰ Med andre ord kan man ikke påpege svagheder, logisk inkonsistens, hykleri etc., hvis ikke man i samme ombæring kan foreslå et konkret alternativ. Hvis kritik ikke er konstruktiv, så er den destruktiv, fik vi at vide i skolen. Trods mantraet om, at to hoveder sammen tænker bedre end to hoveder hver for sig, skal kritik følges af et konkret alternativ. At være fælles om at problematisere noget er ikke en mulighed. Kritik i sig selv betragtes som negativt og destruktivt.

Med kravet om at foreslå et konkret alternativ til det kritiserede får begrebet konstruktiv kritik en dobbeltvirkende ordrefunktion: (1) Det beordrer, at man sammen med sin kritik skal foreslå en konkret handling, og (2) når man bliver kritiseret konstruktivt, ligger der heri en ordre om en konkret handling, som man skal afgøre, om man vil følge. Hvis ikke man følger ordren om den konkrete handling, skal man bedrive konstruktiv kritik af denne ved at foreslå endnu et alternativ. Det, der opstår, minder om et spil ping-pong, hvor deltagerne skiftes til at sende et alternativ over på den andens banehalvdel. Muligheden for at gøre ophold ved selve problematikken forsvinder med dette krav om, at kritik skal være konstruktiv. Konstruktiv kritik er en ordre, der skaber et sprogspil, hvori relevanskriteriet er, at man skal foreslå en konkret håndgribelig handling. I dette sprogspil bliver spørgsmålet ”hvad er alternativet?” til et forsvar eller fortale for et eksisterende system, en foreslået løsningsmodel, en byggeplan etc. Det bliver muligt at forsvare eller tale for noget, uden at forholde sig til dette noget, men kun til dets alternativer eller mangel på samme. Dette sprogspil kom tydeligt til udtryk ved

⁹⁰ Willig, R (2013): *Kritikkens U-vending: en diagnose af forvandlingen fra samfundskritik til selvkritik*: Hans Reitzels Forlag: København, s. 84

den første partilederrunde op til folketingsvalget i 2007, hvor især Anders Fogh Rasmussens argumenter hovedsageligt var af typen ”hvis ikke I stemmer på os, så...”.⁹¹

I Sennett's termer viser begrebet konstruktiv kritik, at problemafdekning og problemløsning adskilles, når kritikken skal være konstruktiv. Mere præcist, så forsvinder problemafdekningen, idet den erstattes med den mere handlingsorienterede problemløsning. På den ene side udtrykkes handlingsimperativet gennem begrebet konstruktiv kritik og på den anden side virker det gennem dette begreb. Det tidligere omtalte slogan, ”Fra tanke til faktura”, får i dette lys en ny betydning. Tvetydigheden angående, hvorvidt problemafdekningen er rensset for økonomiske hensyn eller ej, bliver irrelevant, da selve problemet og afdækningen af dette ikke anses som relevant i dette sprogpil.

Pause

Søndagsavisen bragte i december måned 2013 en artikel med overskriften ”*Pauser får dig til at præstere.*”⁹² Hovedargumentet i artiklen er, at pauser ikke er at forstå som tidsspilde, men som en essentiel faktor i kampen om at præstere mere, bedre og højere. Indholdet består hovedsageligt af nogle nyttige fif til, hvordan man bruger pauser på arbejdet til at vende tilbage som en mere produktiv medarbejder, end man var før pausen. Pausen får her en anden betydning end som et tidsrum, hvor man laver noget andet, end man ellers er i gang med. Den inddrages som en faktor i produktivetsræset.

Ekstra Bladet havde i foråret 2014 en reklame på avisstanderen, hvor man så en mand sidde i sidde i en lænestol iført fint, men løsthængende tøj, der signalerer, at han netop er kommet hjem fra arbejde. I hænderne holder han et eksemplar af ekstrabladet. Overskriften på reklamen lyder: ”Ta' en retfærdig pause”, hvor ordet retfærdig er håndskrevet og indskudt fra oven med en slags pil.⁹³ Det retfærdige ved denne pause består i, at manden er kommet hjem fra en dags veludført arbejde, og derfor har fortjent at slappe af for en stund og ikke være aktiv og præstere på markedsøkonomiens præmisser.

I det selvsamme forår kunne man på busser i hovedstadsområdet se en reklame med teksten ”trafikprop = kaffepause”, efterfulgt af prisen på en kop kaffe ”to go” på Statoils tank-

⁹¹Vincent F. Hendricks citeret i: Holterman, J & Hansen, P (2008): *Out of the Armchair – filosoffer fra RUC I felten*

⁹² Fahnøe, S (2013): *Pauser får dig til at præstere*: Søndagsavisen, 13/12-2013

⁹³ Reklame for B.T på avisstandere, maj 2014

stationer.⁹⁴ Her fremstår pausen som et nødvendigt onde – et ophold i aktiviteten – som det er bedst at få overstået, mens man alligevel ikke kan producere noget økonomisk målbart.

Begrebet pause er blevet inddraget i den effektivitetslogik, der præger vores præstationsfikserede samfund i dag. Herved fratages pausen værdi i sig selv, idet den nu fungerer som et præstationsfremmende middel. I visse sammenhænge har vi endda bevæget os væk fra brugen af ordet pause og erstattet det med andre ord. Som tidligere nævnt holder man ikke pause mellem to træningspas, men man restituerer. Lektor Henrik Lund fra RUC udtaler i ovennævnte artikel fra søndagsavisen, at når ”man får *restitueret* i løbet af en arbejdsdag, kommer man tilbage med mere energi og får færre sygedage”.⁹⁵ At restituere betyder ifølge Den Store Danske Encyklopædi at *genoprette* eller *genopstille*,⁹⁶ men som eksemplet ovenfor viser, har restitution fået en anderledes betydning. Når man restituerer mellem to træningspas eller i sine pauser på arbejdet, er det ikke med henblik på at vende tilbage med samme styrke som tidligere, men for at komme i endnu bedre form og blive endnu mere produktiv. Det er den samme betydning pausen har fået: Den er ikke længere det erfaringsrum, hvor vi i Chul-Hans ånd aktivt siger nej, stopper op og giver os selv tid og ro til den dybe kontemplation, som hele vores samfund bygger på.

Pausen er blevet en del af den fremadrettede bevægelse præget af handlekraft, som samfundets normer påbyder os. Om Hitlers valg af begrebet *stillingskrig* frem for fx at sætte fremrykningen på pause, skriver Klemperer, at man i Nazityskland ikke ville fremstå som skeptisk, reflekterende eller viljesvag. Man ville ikke lade sig påvirke af verdens gang, men man ville selv påvirke den. Man ville ”handle og aldrig give slip på ’handlingens lov’”.⁹⁷ I dette handlingens og aktivitetens sprog, er der ikke mulighed for at stoppe op. Vi besidder i mindre og mindre grad sproget til at tale om en tilstand, vi vil ende i. Vi beskriver vejen, men ikke destinationen. Produktivitetskommissionen er et godt eksempel på dette. Formålet med kommissionen er ikke at skabe et højt niveau af produktivitet, men en høj vækst i produktivitet.⁹⁸ Vi skal ikke blot effektivisere, men vi skal effektivisere vores effektivisering: Vi skal konstant blive bedre.

⁹⁴ Reklame for Statoil på HT-busser, april 2014

⁹⁵ Fahnøe (2013), egen kursivering

⁹⁶ *Den Store Danske – Gyldendals åbne Encyklopædi online*, 18/08-2014

⁹⁷ Klemperer (2010), s. 261

⁹⁸ Produktivitetskommissionen (2013a): *Det handler om velstand og velfærd*: Online publikation

Teknificering og sportsliggørelse

Det sprog, vi bruger til at beskrive mennesker og deres præstationer, har i mange tilfælde sine rødder i teknikkens verden. I særdeleshed bruges mange begreber, som også bruges om transportmidler. En person eller en gruppe på arbejdet kan *køre for fuld damp*, være i *højeste gear* og på *rette kurs*, ligesom et samarbejde kan *køre som smurt*, eller man kan få at vide, at man skal *op på hesten* igen. Alle disse begreber betegner en fremdrift i mennesket eller gruppen af mennesker, de refererer til. Men mere end blot at betegne en fremdrift, forårsager de en teknificering af mennesket.⁹⁹ Ved at bruge de samme ord om mennesker som om tekniske maskiner, reducerer vi mennesket til en maskine. Herved fremstår individet som en maskine i teknikkens sprogspil i Lyotards forstand. Denne maskine hører under naturvidenskabens sfære – ligesom de tekniske instrumenter der har inspireret denne sprogbrug – og betragtes derfor som et stabilt system, hvor input og output indgår i et fast forhold. For så vidt mennesker teknificeres, overføres de fra humanvidenskaben med dens instabile systemer til naturvidenskaben, der har opstillet tilstrækkeligt præcise modeller til at forudsige systemers performans. Som det blev nævnt sidst i afsnittet *Vær kommensurabel eller forsvind*, så forventes referenten at være det, som viden siger, den er. I dette tilfælde betyder det, at mennesket forventes at være den maskine, som sproget siger, det er. Der ligger altså en udtalt forventning i denne sprogbrug om, at mennesket opfører sig som en maskine i et stabilt system. Dette betyder fx, at ved at give sine medarbejdere en pause (input), forventes det at de vender tilbage og arbejder i højeste gear (output).

For at optimere performansen af den maskine, mennesket reduceres til, fordres et højt niveau af aktivitet. Mange teknificerende udtryk findes også i sportens verden: Efter et par dårlige afleveringer skal en fodboldspiller *op på hesten* igen, hans hold er dog *på ret kurs*, og midtbanedynamoer *kører for fuld damp*, mens angriberen har fået *indstillet sigtekornet* og scorer mange mål. Ligeledes kan man tage en *time-out* (ikke holde pause), hvor der gives instrukser om at komme *tilbage på sporet*. Det sportslige aspekt ved disse udtryk, fungerer ved at implicere den høje grad af aktivitet og energi, som associeres med sportsudøvere. Således udtrykker begrebet *ret kurs* ikke blot en bestemt retning, men det fordrer også en høj hastighed i denne retning.

I sportens sprog finder man også kimen til slagsiden af præstationsfundet. Det gælder om at være *verdensklasse* ligesom Messi, Ronaldo, Usain Bolt m.fl. Med en *god mål-*

⁹⁹ Klemperer (2010), s. 183

mand vinder holdet ingen titler – man skal have en *fantastisk* målmand. Idoliseringen af de allerbedste har gjort, at begreber som *hæderlig*, *anstændig*, *dygtig* nu bruges om det middelmådige: Og middelmådigheden har fået klang af noget negativt, efter X-Factor mfl. har erklæret krig imod den. Man skiller sig således ikke ud ved at være *god*, men ved at være *noget ud over det normale*. Netop denne fordring om unikhed, skriver Ehrenberg, er karakteriserende for det selv, vi jager.¹⁰⁰ I denne jagt gælder det om ikke at *miste pusten*, inden man *når i mål*. Ligesom det i teknikkens sprog er vigtigt at *holde kursen* samt ikke at *løbe tør* [underforstået: for brændstof] eller *brænde sammen*, inden man *når frem*. Begreberne at *nå i mål* og *nå frem* får dog en stadig vagere betydning i takt med den ovenfor beskrevne tendens til, at vi mister sproget til at tale om en tilstand, vi vil ende i. Hvis ikke man må miste pusten, inden man når i mål, hvornår må man så miste pusten, hvis målet hele tiden ligger foran os? Ikke at miste pusten, løbe tør eller brænde sammen bliver til et spørgsmål om konstant at sørge for at restituere, så man har energi til at arbejde videre. At holde kursen handler om at have målet for øje. Idet dette mål aldrig kan opnås én gang for alle, bliver det til et spørgsmål om hele tiden at blive bedre.

Det økonomiske marked

Fordringen om hele tiden at blive bedre har, i en vis udstrækning, sin rod i idéen om det økonomiske marked som en almægtig aktør. Denne idé afspejles i vores tendens til at omtale markedet, som noget der har sin egen vilje som ikke kan rokkes ved. Ofte omtales markedet på samme måde som en guddom, eller som vejret vi ikke er herrer over. En ledende skikkelse for en stor farmaceutisk virksomhed udtalte i forbindelse med, at et af virksomhedens produkter ifølge en ny måling var blevet førende på verdensplan: ”We have upgraded our ... product and device multiple times, and the market has rewarded us with a number one position.”¹⁰¹ Her fremstår markedet som den gavmilde belønner af flid og stræbsomhed. Man ser her, hvordan markedet indtager rollen som den dennesidige belønner for vores flid.

I talemåden *hvis markedet tillader* ligestilles markedet med vejret, eller tidens gang – noget som vi er underlagt og ikke har indflydelse på. I en obligationsanbefaling fra Jyske Bank i Juni 2014 står der fx, at den tyrkiske centralbank vil sænke renten, ”hvis markedet tillader det” og at ”markedet pressede centralbanken til at hæve renterne i januar.”¹⁰²

¹⁰⁰ Ehrenberg, A (2010): *Det udmattede selv*: Informations Forlag: København

¹⁰¹ Fortrolig kilde

¹⁰² Jyske Markets (2014): *Jyske Bank Obligationsanbefaling*: 06/06-2014: online publikation, s. 3

Til idéen om markedet som en ting i sig selv hører også begrebet homo economicus: Det økonomisk rationelle menneske. Homo Economicus betegner det rationelle menneske, der kun er interesseret i at maksimere sin egen vinding. Denne idealtipe udgør et stabilt system, hvis handlinger man kan forudsige. Ved at antage, at alle mennesker handler økonomisk rationelt, kan man opstille idéen om et marked, som er uden for vores rækkevidde. Omvendt fordrer denne idé, at mennesker agerer økonomisk rationelt. Dette er endnu et eksempel på Lyotards pointe om, at referenten tillægges den egenskab, som viden siger, den har – altså at mennesker tillægges egenskaben at være økonomisk rationelle. Et godt eksempel på dette fandt jeg i en samtale med en kollega i Novo Nordisk: En ledende skikkelse fortæller om, hvordan vi desværre ikke kan levere de nyeste og bedste produkter til patienter på det sydeuropæiske marked, idet regeringerne her efter finanskrisen i 2008 ikke længere kan subsidiere vores produkter. Hertil påpeger jeg over for kollegaen, at hvis vi virkelig ville levere de bedste produkter til disse patienter, kunne vi starte med at gå ned i løn og spare de nye kaffemaskiner væk. Hertil svarer kollegaen, at ”sådan fungerer økonomien ikke”, med henvisning til, at uden disse goder, ville de bedste medarbejdere finde en anden arbejdsplads. Økonomien fungerer altså, ifølge denne sprogbrug, ved at mennesker agerer økonomisk rationelt.

På den ene side fungerer markedøkonomien ved, at vi agerer på en bestemt måde, og på den anden side er den uden for vores indflydelses rækkevidde. Dette paradoks fremtræder dog ikke i vores sprogbrug, som kun italesætter vores magtesløshed over for markedet. Her ved får de ovennævnte udtryk den funktion, at de fordrer af os, at vi konstant søger at maksimere vores egen vinding. Vi er underlagt et almægtigt økonomisk marked, som udgør kamppladsen for vores økonomiske vinding. Dette marked holder ingen pauser, det sover aldrig, så hvis man vil blive ved med at maksimere sin egen økonomiske vinding, må man konstant blive bedre til at spille på markedets præmisser.

Mål

For at evaluere sin position og aktivitet på dette marked, forudsættes det, at man har nogle mål at vurdere sig selv i forhold til. Men ikke blot på det økonomiske marked opstilles der mål. Vi har målsætninger i alle afkroge af samfundet. Til MUS vurderes den ansatte i forhold til de mål, han har sat for sig selv i samråd med lederen. I folkeskolen indgår elever læringskontrakter med forældre og undervisere, hvori deres læringsmål er defineret.¹⁰³ Og til univer-

¹⁰³ Salomon, K. L. (2007): *Selvsmål*: Gyldendal: Danmark s. 38

sitetsfag hører et sæt læringsmål, som de studerende forventes at nå i løbet af undervisningen.

Den måde begrebet mål fungerer på, illustreres glimrende af den dobbeltbetydning begrebet har på dansk. Det eksisterer nemlig både som substantiv (et mål), og som verbum (at måle). Som beskrevet i afsnittet *Overskridelse af kommensurabiliseringen*, så fungerer de mål, som vi sætter ved, at alt som ikke bidrager til dette mål karakteriseres som irrelevant i det sprogpil, der konstitueres af målsætningen.

De mål vi sætter, skal vi også sørge for, vi når. Derfor måler vi på, om vi når vores mål. Et mål skal være noget, man kan måle på. Det er ikke tilstrækkeligt at sige, at man vil komme i bedre form. Her byder fitnesseksperter og personlige coaches ind med krav om, at man skal sætte mål herfor: Hvor hurtigt vil du kunne løbe fem kilometer, hvor meget vil du kunne løfte i bænkpres etc.. Til MUS er det ikke nok at sige, at man vil være mere initiativrig. Her vil chefen typisk kræve, at man sætter tal på, hvor mange nye idéer, man skal søsætte på en månedlig eller årlig basis. For hvis vi ikke kan måle, hvordan vi klarer os i forhold til vores målsætninger, så kan vi ikke vide, om vi præsterer godt nok og om vi konstant forbedrer os. En målsætning er derfor ikke blot en målsætning. Det er et krav om, at vores aktivitet fokuseres i retning af målet, og at vi løbende monitorerer os selv for at sikre, at vi er dygtige og aktive nok.

Ydermere ligger der et individuelt aspekt i sådan en målsætning. Med overgangen fra disciplin- til præstationssamfund fulgte, som beskrevet i indledningen, en forventning om, at vi alle kan blive noget særligt.¹⁰⁴ Denne forventning finder man spor af i hyppigt anvendte udsagn, såsom bedsteforældrenes ”i unge har jo så mange muligheder”, forældrenes ”verden ligger for dine fødder” og i flere folkeskolelæreres catchphrase ”det er kun dig selv, der sætter grænserne”. Ydermere afspejles denne forventning i navngivningen af børn i dag, idet forældre søger at gøre deres børn unikke allerede fra fødslen. De tidligere mest populære navne fylder mindre og mindre i billedet, og flere nyere og specielle navne gør deres indtog. Ligesom et andet hyppigt brugt kneb af forældre i jagten på at gøre deres børn specielle er at give børnene bindestreksnavne.¹⁰⁵ Denne forventning bevirker, at vores mål skal skille sig ud fra alle andres. Man skal nå *sit* mål. Ikke *vores* eller nogen andres mål. Ligesom man skal *være sig selv* og ikke som alle de andre. Samtidig skal ens målsætning være forankret i præstations-samfundets fordring om effektivitet. Den målsætning, vi sætter for os selv, skal således bidrage til den kollektive målsætning (fx virksomhedens mål), og samtidig skille sig ud fra andres

¹⁰⁴ Ehrenberg (2010)

¹⁰⁵ Politiken, familieliv (2014): *Danskerne vil have unikke navne*: Politiken online: 11/07-2014

måde at bidrage på. For hvis ikke ens bidrag skiller sig ud, hvorfor skal chefen så ansætte *lige netop dig?*

Som beskrevet i kapitlet *Teknificering og sportsliggørelse*, er det *at nå sit mål* blevet et futilt begreb. Når vi mangler sproget til at tale om en tilstand, vi vil ende i, og når vi konstant skal blive bedre, er vores mål altid kun delmål. At sætte sig et mål indebærer således, at man konstant skal holde sig selv op imod dette mål, og sætte sig et nyt mål, senest når man har nået det foregående, men i mange tilfælde allerede før.¹⁰⁶ Willig skriver om MUS, at det er umuligt at nå en topscore på 100% og at det er et ”mærkværdigt system, hvis endemål er perfektion, men som ikke har nogen målstreg.”¹⁰⁷ Når endemålet forsvinder, forsvinder også objektet for kritik, og det bliver således sværere at kritisere målsætningerne. Vi står således tilbage med en forventning om, at vi alle har potentialet til at være perfekte.

Paradigmeforvirring

Når målsætninger skal være intersubjektivt forståelige, kræver det en fælles forståelse af både målet og måleparametrene. I Jerzy Kosinskis satiriske roman *Velkommen Mr. Chance* finder man et fremragende og morsomt eksempel på, hvordan det kan gå, når der ikke er en fælles forståelse af målsætninger og parametre. Den evnesvage gartner, Chance, har levet hele sit liv i en rig mands hus, hvor han har passet haven. Isoleret fra omverden, som han er, har han udelukkende sin viden om, hvad der sker uden for den rige mands hus, fra TV og radio. Da den rige mand dør, tvinges Chance til at forlade huset og haven, og ved et sammentræf af tilfældigheder ender han i selskab med formanden for Det Amerikanske Finanstilsyn og sågar også præsidenten. Da økonomien i USA er skrantende, er vækst på alles læber. Chance, der ikke forstår sig på verden og derfor ofte forholder sig tavs, antages fejlagtigt at være den kloge tavse type og bliver derfor spurgt til råds. I meningsudvekslingerne bruger både Chance, formanden for Finanstilsynet og præsidenten de samme ord. Men mens Chances ord omhandler planter, årstider og betingelser for biologisk vækst, omhandler de to sidstnævntes ord økonomien. Chances ord bliver af formanden og præsidenten tillagt en økonomisk betydning, og omvendt forstår Chance alt, hvad der siges i forhold til den rige mands have, som han passede.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Willig (2013), s. 82

¹⁰⁷ Ibid. s. 106

¹⁰⁸ Kosinski (1980): *Velkommen Mr. Chance*: Samleren: København

I virkelighedens verden findes sådanne paradigmevirvlinger på mere subtile og mindre banale niveauer. Eksempelvis oplever man på daglig basis uklarhed på arbejdspladsen angående organisationens formål. Dette vil fx afspejle sig i uoverensstemmelser angående, hvad der er en hhv. ikke acceptabel, acceptabel og fremragende præstation. Uklarhed om hvad der er godt og dårligt for organisationen bevirker, at der ikke findes et fælles sprog på arbejdspladsen, og at det derfor bliver uklart, hvilke præstationer der forventes.

Det er altså kendetegnende for vores samfund, at refleksion, langsomlighed og gøren ophold er ringeagtet, idet handling og aktivitet er blevet et altoverskyggende imperativ. Tænkning tilkendes kun værdi, for så vidt den er direkte møntet rettet mod handling. Derfor forringes muligheden for at bedrive kritik. Tilmed kan man ud fra vores sprogbrug se, at vi, som mennesker, betragtes som stabile systemer, der forventes at være det, som de fremherskende økonomiske teorier siger, vi er – og at vi skal være dette på et meget højt niveau. Målene for vores præstationer er høje, og de er uden endemål. Hertil kommer, at der er to sider af disse mål: De skal bidrage til et fælles mål, og de skal være individuelle. For at skille sig ud skal ens mål differentiere sig fra alle andres, og man skal præstere exceptionelt højt. For at skabe enighed om parametrene og målene for vores præstationer, kræver det, at der tales det samme sprog. I et samfund hvor de store fortællinger er erstattet af de mange små fortællinger, kan der opstå uklarhed om, hvilke mål der er hensigtsmæssige at sætte sig, og hvordan disse måles på. I det følgende kapitel sættes der fokus på konsekvenserne af denne uklarhed.

Postfordisme og angst

I dette kapitel undersøges den angst, der har rod i præstationsimperativet. Denne undersøgelse tager udgangspunkt i Virnos skelnen mellem frygt og angst. På baggrund af dette skel vises det, hvorledes angstens årsag skal findes i vores mangel på et fælles sprog. Dernæst følger en beskrivelse af, hvorledes det fælles sprog, vi skaber som værn mod angsten, i sig selv er årsag til en ny slags angst.

Frygt og angst

Det fordres af os, at vi præsterer højt og konstant forbedrer vores præstationer. Dette er dog problematisk i den postfordistiske arbejdsform, hvor der ofte ikke er klarhed over, hvad vi skal præstere. Når vi ved, at vi skal præstere, men ikke hvad vi skal præstere, oplever vi en følelse af angst. Willig skriver i sin analyse af MUS, at angst på arbejdspladsen opstår inden for dårligt definerede rammer.¹⁰⁹ Virnos skelnen mellem frygt og angst giver en god baggrund for at forstå, hvorledes denne uklarhed resulterer i angst. Virnos teori tilbyder i tilgift en forståelse af, hvorfor vi som værn mod denne angst opstiller målbare parametre og danner fælles sprog.

Frygt er den relative rædsel, vi oplever, når vi kan identificere en fare. Et sneskred, en giftig slange og en væbnet røver er alle eksempler på identificerbare farer, der forårsager frygt. Angst er derimod den absolutte rædsel, vi oplever, når vi er bange, men ikke kan identificere årsagen hertil. Frygt findes inden for det fællesskab, der konstituerer vores fælles forståelseshorisont, hvorved vi bliver i stand til at identificere, hvad der er farligt og ej. Det er inden for fællesskabets velkendte sprogspil,¹¹⁰ vi føler frygt. Når vi bevæger os væk fra det velkendte og ud i den ukendte og uforudsigelige verden, opstår angsten, da vi ikke ved, hvad der her udgør en fare. Uden for dette fællesskab har vi ikke nogen sædvane, der ligger til grund for, at vi kan enes om og afgøre, hvad der er godt og dårligt. Vi har ikke noget at navigere i forhold til, og vi ved ikke, hvad der venter os. Man kan søge tilflugt fra sin frygt i fællesskabet, mens det typiske tilflugtssted fra angsten er i religion. Sagt med andre ord, så har

¹⁰⁹ Willig R (2013): *Kritikkens U-vending: en diagnose af forvandlingen fra samfundskritik til selvkritik*: Hans Reitzels Forlag: København s. 99ff

¹¹⁰ Virno, P (2003): *A grammar of the multitude: for an analysis of contemporary forms of life*: Cambridge: London, s. 34. Egen oversættelse. "Sprogspil" er oversat fra "linguistic games", hvor den normale engelske betegnelse for sprogspil er language games. Virno skriver ikke om sprogspil i den forstand, begrebet ellers har i denne afhandling. I denne sammenhæng fungerer Virnos begreb dog i alle henseender ligesom begrebet sprogspil, hvorfor jeg har valgt denne oversættelse.

frygt rod i en identificerbar fare, som man kan beskytte sig imod, mens angst skyldes den ansigtsløse fare, hvor man skal beskyttes mod verden selv. Ikke verden forstået som miljøet og alt hvad der fysisk omgiver os, men som noget ubestemmeligt, fuld af kontingens og overraskelser.

I det moderne samfund kan man dog ikke længere adskille disse to begreber, der smelter sammen til én følelse. Denne sammensmeltning har sin rod i Virnos begreb om den moderne multidue – et begreb han tager i brug for at forklare essentielle træk ved postfordistisk arbejde. Historisk set finder multituden sin modsætning i Hobbes' begreb om et folk som en enhed med én fælles vilje, der er samlet under én autoritet. I en uskreven kontrakt med autoriteten (for Hobbes var denne autoritet staten), afgiver individerne en del af deres individuelle rettigheder i bytte for, at autoriteten beskytter deres resterende rettigheder. Multituden, derimod, betegner ”the *many*, seen as being *many*”,¹¹¹ der modsætter sig den autoritet, der samler menneskene til et folk med én vilje.

I den liberale tradition har begrebet multitudine været placeret på privat-siden af distinktionen privat-offentlig, hvor folket har hørt til på offentlig-siden. Privat betyder i denne sammenhæng mere end blot noget personligt. Det betyder, at de mange har været frarøvet deres stemme: De har været afatiske og udelukket fra fællesskabet. I den demokratisk-socialistiske tradition hørte multituden til de individuelle i distinktionen individuel-kollektiv. Kollektivet, hvortil folket hørte, var handlekraftigt, mens det enkelte individ var ubetydeligt og impotent, hvorfor multituden også var impotent.

Virnos centrale pointe er, at i dagens samfund er distinktionerne privat-offentlig og individuel-kollektiv visket ud. Idet den enhedstanke, der prægede begrebet om et folk, forudsætter en overdragelse af individuelle rettigheder og private viljer, giver det ikke længere mening at tale om et folk i hobbesiansk forstand. Enheden er gået fra at være staten til at være menneskenes mest basale fælles faciliteter: Sproget og intellektet.¹¹² Enheden er således ikke længere det, alting konvergerer imod, men er nu forudsætning for al menneskelig interaktion. Denne nye enhed muliggør forskellighed og eksistensen af de mange set som værende mange.

Det fællesskab, som dannede grobund for at kunne tale om et inden for og et uden for, er altså opløst. Herved er distinktionen mellem frygt og angst smeltet sammen. Frygten for at miste sit job kan ikke længere adskilles fra den angst der kommer af, ikke at vide hvad livet

¹¹¹ Ibid. s. 23

¹¹² Ibid. s. 25, egen oversættelse. ”Fælles faciliteter” er oversat fra ”communal faculties”, der betegner de mest basale faciliteter, vi som menneskerace har til fælles og kan bruge i fællesskab.

byder på. Angst hænger altid sammen med en generel desorientering i verden. Tidligere kunne fx frygten for sult mitigeres ved den tryghed, som arbejdets fællesskab tilbød. I dagens præstationssamfund findes dette fællesskab i arbejdet ikke, da vi alle er i konkurrence med hinanden. Den tryghed man kunne føle inden for arbejdets fællesskab, findes ikke mere, da der ikke er et *inden for arbejdets fællesskab* længere. Som Willig skriver, så bevirker den interne konkurrence mellem medarbejdere, at grænsen mellem konkurrent og kollega bliver uklar.¹¹³ Frygten for sult eller at blive fyret hænger altså uløseligt sammen med angsten ved ikke at kunne orientere sig i verden. Ligesom Chul-Han skriver, så er der ikke længere noget uden for, vi kan og skal beskytte os mod. Når vi ikke længere har noget fællesskab at søge tilflugt i, vender vi blikket mod sproget i vores søgen efter et værn mod verdens farer.

Common places og special places

Inspireret af Aristoteles deler Virno sproget ind i to overordnede kategorier: *Common places* og *special places*. Common places betegner de mest generelle valide og logiske former, vi opererer med, såsom forholdet mellem mere og mindre og princippet om reciprocitet. Disse udgør den mest basale kollektive udsigelsesmontage, som alle i samfundet er underlagt. De er grundlaget for, at vi i det hele taget kan sige noget meningsfuldt – de er sprogets usynlige skelet. Den anden kategori, special places, er også valide logiske former, som dog kun er gyldige i bestemte sammenhænge. Dette kan eksempelvis være vittigheder, metaforer eller begreber, der har fået en bestemt betydning på en bestemt arbejdsplads. De er at forstå som udtryk, der kun er gyldige i bestemte sprogspil. Special places er, modsat common places, synlige i vores sprog. Dette er den rent teoretiske aristoteliske forståelse af kategorierne.

Den udvikling i samfundet, der har medført og medføres af den moderne multitudine, bevirker dog, at special places trænges i baggrunden. I stedet fremtræder common places mere og mere synligt. Det, som bliver tydeligere, er den montage, som er fælles for alle, og som gør vores sprog kommensurabelt på tværs af sociale sammenhænge. Dette betyder, at vi ikke længere kan forlade os på special places, når vi søger at orientere os i verden, men i stedet må orientere os i forhold til common places. Det skal ikke forstås sådan, at de gældende sprogspil på arbejdet eller i sportsklubben ophører med at eksistere. Deres betydning bliver blot så marginal, at de ikke kan fungere som orienteringspunkt. Konsekvensen heraf er den, at:

¹¹³ Willig (2013), s. 103

Everywhere, and in every situation, we speak/ think in the same way, on the basis of logical-linguistic constructs which are as fundamental as they are broadly general.¹¹⁴

Derfor er det i common places, vi søger tilflugt og beskyttelse mod verdens farer. I disse finder vi en fælles montage, hvorved vi kan orientere os mod fælles mål og værdier. Men da denne fælles montage danner en platform for al vores lingvistiske udfoldelse, må den defineres ud fra laveste fællesnævner – altså ud fra noget, som gælder os alle. Denne fælles montage, som bliver mere og mere synlig jo mere de specielle montager forsvinder, udgøres blandt andet af den fordring om økonomisk aktivitet, der ligger i præstationssamfundet. Som jeg har søgt at vise i denne afhandling, så findes præstationsimperativets mantra næsten overalt i vores sprog. Det er blevet en generel valid logik, der danner base for og giver betydning til vores lingvistiske udsagn. Dette mantra udgør en stor del af den base, vi orienterer os efter, når vi færdes i verden, og når vi søger beskyttelse mod verdens farer. Dens tiltagende synlighed skyldes, at flere og flere begreber, sætningskonstruktioner og talemåder gennemsyres af dette common place. Præstationsræset er at forstå som et special place, der i kraft af dets udbredelse nu udgør et common place. Dette er den tendens Lyotard forudså, da han skrev, at effektivitetens sprogpil ville fortrænge andre sprogpil. Vores orienteringssans styres mindre og mindre af, hvad der er godt og sandt, og i højere grad af hvad der er effektivt. Den følelse af sikkerhed, som dette tilflugtssted tilbyder os, ligger i vores mulighed for at skabe et fælles sprog på baggrund af samfundets normative forventninger – vi har altså et normativt holdpunkt at orientere os i forhold til, når vi skaber nye sprog.

Et fælles sprog på grøn stue

På daginstitutioner landet over vinder de såkaldte evidensbaserede metoder frem. Disse pædagogiske metoder er kendetegnet ved, at der foreligger beviser for, hvilken effekt de har på børnene. Artiklen ”*Når Evidens rykker ind på Grøn Stue*” giver et indblik i, hvordan disse metoder fungerer. En af de fremhævede fordele ved evidensbaseret pædagogik er netop, at det giver pædagogerne et fælles sprog, hvilket giver dem en følelse af sikkerhed på arbejdet. I den evidensbaserede metode PALS (Positiv Adfærd i Læring og Samspil) indgår blandt andet de faste udtryk ”godt gået” og ”at tale med indestemmer”.¹¹⁵ Disse udtryk tilskrives en bestemt funktion og betydning, således at både børn og voksne i den givne institution er klar over,

¹¹⁴ Virno (2003), s. 36

¹¹⁵ Tonsberg, S (2014b): *Når evidens rykker ind på grøn stue*: Asterisk nr. 69 Marts 2014: Aarhus Universitet, DPU, s. 10

hvad de betyder. For at gøre det lettere for børnene at vide, hvad der er godt og dårligt her i verden, er der et belønningssystem i PALS. Her kan børnene blive belønnet for deres sociale adfærd med papkort og gummiarmbånd. Herved knyttes fx udtrykket ”godt gået” til det mere håndgribelige og sammenlignelige papkort. Børn og voksne har i dette sprog et normativt forankringspunkt, som med målbarhedens instrumenter (armbånd og papkort) er gjort kvantificerbart.

Blandt institutionsledere og pædagoger er der stor tilfredshed med indførelsen af disse metoder. Det rapporteres, at de har medført større sikkerhed og mindre tvivl på arbejdet. Den tvivl, der mindskes ved disse metoder, skyldes ofte, at pædagoger arbejder med mange mål samtidig. Det ene øjeblik skal de løse en konflikt mellem to børn, det næste skal de sørge for ro og orden under frokosten og derudover har de det langsigtede ansvar at skabe duelige borgere. Det kan derfor være svært at vide, hvad der er det rigtige at gøre i en given situation.¹¹⁶ I kraft af sin funktion som pejlemærke fungerer det fælles sprog som et værn mod pædagogens tvivl. PALS m.fl. giver børn og voksne et fælles sprog, samtidig med, at det giver pædagogerne et klart billede af formålet med deres virke. Dette formål er forankret i sproget i form af definitionen af den gode handling, det gode miljø ved frokostbordet og børnenes læringsmål, som findes i pædagogens manual. Denne manual er således sanktioneret i kraft af dens base af evidens og sanktionerende i kraft af, at den definerer hensigtsmæssige handlinger. Ydermere kan dette sprog fungere som forsvar mod kritik, da en pædagog altid vil kunne henvise til en fælles forståelse af fx den gode handling. Herved omdirigeres kritikken fra at have pædagogen som objekt til at have enten det fælles sprog eller selve den evidensbaserede metode som objekt.

Således virker det fælles sprog som et værn mod pædagogens tvivl og frygt for ikke at præstere på arbejdet. Det er dog et andet aspekt ved dette sprog der gør, at det fungerer som et tilflugtssted fra angsten ved den undefinerbare fare, som præger vores verden. Som beskrevet ovenfor, giver det ikke længere mening at tale om et fællesskab inden for arbejdet. Selvom dette fælles sprog er specifikt for arbejdet, udgør det et tilflugtssted. Dette skyldes, at dét fælles sprog, den evidensbaserede pædagogik tilbyder, er forankret i præstationssamfundets normativitet. De evidensbaserede metoder er nemlig i høj grad tilpasset kravene om effektivisering og vækst, som vi oplever i samfundet i dag. Forskning og uddannelse er inddraget som en central faktor i vores higen efter effektivisering, og udannelsen af samfundets borgere begyn-

¹¹⁶ Ibid. s. 13

der tidligere og tidligere. Derfor er daginstitutionerne for vigtigt et område til, at beslutningstagerne vil lade dem køre sit eget løb. Der hersker en forestilling om:

at arbejdet med evidens giver en kvantitativ og kausal viden, som i overskuelige nøgletal gør det muligt at sammenligne enkelte institutioner, kommuner og lande via fx OECD- og EU-undersøgelser...¹¹⁷

Udtaler Lektor ved DPU, John Krejsler. De værdier og målsætninger, der afspejles i sproget, har således deres rod i effektiviseringslogikken.

Det fælles sprog, der opstår med disse evidensbaserede tilgange til pædagogik, opfylder altså samfundets beslutningstageres krav om kommensurabilitet, samtidig med at det virker som et tilflugtssted fra vores angst. Den normativitet i sproget, pædagogerne kan orientere sig efter, stammer fra et common place. Herved virker sproget ikke kun som orientering på arbejdspladsen, men i hele samfundet. Det er et værn mod den konkrete fare ved ikke at præstere på arbejdet såvel som mod farer, der endnu ikke er identificeret.

Et værn eller en fare?

Af natur er vi mennesker ikke sådan, at vi først skaber tilflugtssteder, når vi føler frygt eller angst. Tværtimod så er vores fokus først og fremmest på at beskytte os selv. Først når vi har skabt et tilflugtssted, begynder vi at identificere de farer, vi skal beskyttes imod. Et sådant første tilflugtssted er grundlaget for, at vi kan orientere os og identificere farer i verden. Eksempelvis fungerer det fælles sprog i daginstitutionerne som et middel til at identificere indsatsområder. Men disse tilflugtssteder udgør ofte farer i sig selv. Som Virno skriver, så opløses dialektikken mellem fare og tilflugtssted i dialektikken mellem vores forskellige former for værn og tilflugtssteder: Vores tilflugtssted udgør en fare, som vi skaber et nyt tilflugtssted fra, som udgør en ny fare osv.¹¹⁸ Således kan fx konkurrencementaliteten på arbejdet forstås som et værn mod den individuelle frygt for at være det svageste led. Samtidig udgør dette værn nye farer, idet det medfører en ”feverish elbowing to get to the top in one’s career”¹¹⁹, som kan medføre manglende tillid, angst, stress etc..

Willigs analyse af den angst, der følger af ikke vide, hvilke præstationer der fordres af én, danner basen for et godt eksempel på, hvordan vores tilflugtssteder kan udgøre nye farer. I første led skaber vi et fælles sprog med klart definerede målbare parametre. Til MUS skal

¹¹⁷ Ibid. s. 12

¹¹⁸ Virno (2003), s. 34-35

¹¹⁹ Virno (2003), s. 35

medarbejderen ofte vurdere sin egen indsats på forskellige områder på en prædefineret skala. Af denne prædefinerede skala og i udvælgelsen af de områder, der måles på, opstår der et fælles sprog. For så vidt medarbejderen forstår dette sprog – altså at både skala og parametre fremstår klart og tydeligt – er der skabt et værn mod den angst, der kendetegner medarbejderen, der ikke ved, hvad han skal præstere.

I praksis er det umuligt at opnå den højeste score på alle parametre, for der er per definition altid rum til forbedring. I kraft af, at distinktionen mellem kollega og konkurrent er ophævet, fungerer dette sprog således som katalysator for konkurrence med vores kolleger. Dette er netop faren ved dette fælles sprog, som agerer værn mod angsten: Vi begynder at konkurrere og bliver nervøse for, om vores score er høj nok. Der gør sig særligt to forhold gældende, som karakteriserer og konstituerer denne fare. For det første, så findes der ikke noget endemål for disse parametre, man skal vurdere sig selv på. Der stiles efter perfektion, men dette kan aldrig opnås. Således forsvinder objektet for kritikken.¹²⁰ For det andet er vi gået væk fra den hierarkiske og bureaukratiske organisation, hvor det var let at finde en leder at rette sin kritik imod. På moderne arbejdspladser findes sådanne strukturer ikke længere. Her er hierarkisk ledelse skiftet ud med netværk, hvori man leder sig selv. Der findes ikke længere nogen central autoritet, som alles viljer er samlet under.¹²¹

Den moderne organisation er altså overvejende kendetegnet ved, at der hverken er noget objekt for kritik eller nogen autoritet at kritisere. Thomas Hobbes var af den overbevisning, at uden en central autoritet til at samle alles viljer til én, ville samfundet udmunde i en alles kamp mod alle. Modsat Hobbes tese, så resulterer denne nye organisationsform ikke i en alles kamp mod alle, men i en alles kamp mod sig selv. Dette skyldes, at når kritikken ikke har nogen skydeskive, så vendes den indad. At lufte kritik bliver opfattet som et udtryk for, at man ikke er god nok til sit arbejde. I præstationssamfundet ophæves skellet mellem medarbejder og konkurrent, og vi kæmper en evig kamp for at forbedre vores score til den næste MUS. Rationelt set ligger vi i konkurrence med vores medarbejdere – en alles kamp med alle – men den egentlige konkurrence er med os selv.¹²² Kritikken af det ydre er afmonteret, fordi det ydre er blevet ansigtsløst, og kritikken bliver derfor introvert. Det er, som Ehrenberg pointerer, den enkeltes angstprovokerende opgave at realisere sit fulde jeg på arbejdet.

¹²⁰ Willig (2013), s. 106. Se også afsnittet *Mål*

¹²¹ Ibid. s. 78ff.

¹²² Ibid s. 81

Det fælles sprog vi skaber, og de målbare parametre der ligger heri, er altså et tveægget sværd. På den ene side er det et værn mod angsten ved ikke at vide, hvad vi skal præstere. På den anden side forårsager det angst for ikke at præstere godt nok på disse parametre. Denne tendens illustrerer glimrende det, der tidligere er beskrevet som den selvreferentielle karakter ved majoriteten i sproget og ved fortællingen: Det er det sprog, vi bruger til at identificere farer, men det er også det sprog, vi søger tilflugt i og bruger til at skabe værn for disse farer. Dette betyder, at den grundlæggende betingelse for vores værn mod de slagsider, der ligger immanent i præstationssamfundet, er det selvsamme sprog, der er årsag til disse slagsider. For så vidt vores mest generelle valide og logiske konstruktioner udgøres af præstationssamfundets normative fordringer, vil vores værn mod de farer, der ligger i denne fordring aldrig løse dette problem, men blot forflytte det en smule.

Sprog og erkendelse

I dette kapitel fremhæves sprogets virkelighedskonstituerende funktion. Først udlægges det, hvorledes sproget i det postfordistiske samfund i højere og højere grad angår effektivisering af vores arbejdsgange. Herunder redegøres der for "CV-sproget", som et sprog, der handler om at gøre sig selv synlig på markedets præmisser. Ved inddragelse af Gadammers erkendelseslære vises det, at CV-sprogets kommensurable karakter umuliggør erkendelse af det, der gør os unikke. Gennem den tyske socialfilosof, Honneths, anerkendelsesteori redegøres der for, hvorledes dette umuliggør den anerkendelse, der er essentiel for at etablere et positivt selvforhold, og herunder konsekvenserne af udeblivelsen af denne anerkendelse.

Sprog som fremtrædelsesform

I det postfordistiske arbejde har produktionen ændret karakter, og der findes nu langt fra altid et slutprodukt. Dette skaber en problematik, idet kvaliteten af dette immaterielle arbejde svært lader sig måle. Denne problematik beskriver den italienske forfatter Luciano Bianciardi:

There is an easy measuring stick for the worker and for the peasant, one which is quantitative: does the factory produce so many pieces per hour, does the farm yield a profit? In our professions it is different, there are no quantitative measuring sticks. How does one measure the skill of a priest, or of a journalist, or of someone in public relations?¹²³

Når der ikke længere er et slutprodukt at rette fokus mod, bliver det essentielle den måde, hvorpå vi producerer og den livsform, der knytter sig hertil. Produktion skal altså ikke forstås ud fra en økonomisk analyse, men som noget der baserer sig på vores kultur og sproglige interaktion.¹²⁴ Netop fraværet af et slutprodukt for vores arbejde har vist sig at spille en essentiel rolle i det effektiviseringsimperativ, der ligger i sproget.

Traditionelt set har den menneskelige erfaring kunnet inddeles i tre distinkte sfærer: Arbejde, politisk aktivitet og intellekt. Arbejde betegner produktionen af nye genstande, som sker i udveksling mellem menneske og natur. Politisk aktivitet omhandler sociale relationer og forudsætter tilstedeværelsen af andre mennesker. Intellektet er, modsat politisk aktivitet, kendetegnet ved ikke at være afhængigt af at fremtræde for andre. I det moderne samfund er distinktionen mellem disse tre sfærer ophævet. Specielt har arbejde taget karakter af politisk

¹²³ Bianciardi citeret i: Virno, P (2003): *A grammar of the multitude: for an analysis of contemporary forms of life*: Cambridge: London, s. 57

¹²⁴ Virno, P (2003) s. 24

aktivitet.¹²⁵ I fraværet af et slutprodukt, kræver vores arbejde nu, at vi fremtræder for andre. I Virnos begreb, *virtuos*, som i dag har taget samme betydning som en *performing artist*, ligger nøglen til at forstå det postfordistiske arbejdes intersubjektive karakter. Virtuosen, fx den dygtige musiker eller forelæser, har to karakteriserende egenskaber: (1) Dens aktivitet tjener ikke noget andet mål end sig selv, og (2) det er en aktivitet, der kræver et publikum. Disse egenskaber var tidligere særegne for politisk aktivitet, men er med den moderne multitudine blevet kendetegnende for vores produktion. Det er netop disse egenskaber, der gør, at produktion ikke skal forstås ud fra økonomiske analyser, men som noget, der kendetegner vores livsform. Vores arbejde har et mål uden for sig selv, men selve produktionen – vores præstationer – er et mål i sig selv, idet den udgør kernen i vores livsform.

Forstået som parole, og ikke som langue, har sproget ikke noget slutprodukt. Selve aktiviteten ligger i det at tale, og ikke i det, der siges. Denne forståelse bygger på den pragmatiske tradition inden for sprogteori, hvori udsagn ikke kan forstås uafhængigt af deres sociale kontekst og tilhørernes og udsigerens sociale relationer. Derfor er ethvert udsagn en virtuos aktivitet,¹²⁶ idet udsagnet i sig selv udgør aktiviteten, og denne aktivitet forudsætter et publikum. Et udsagn har ikke nogen funktion eller betydning i sig selv, men har brug for support fra en montage. Derfor er taleren afhængig af et offentligt organiseret rum, for at kunne fremtræde meningsfuldt for andre.

I postfordistisk arbejde beskæftiger størstedelen af de arbejdende sig ikke direkte med et slutprodukt, men med at organisere en effektiv produktion af dette produkt. Derfor konstitueres arbejdet i dag i stigende grad af sproglige udvekslinger med henblik på at øge effektiviteten af arbejdet. Herved går produktionsmidlerne fra at være maskiner (som hos Marx) til at være vores lingvistisk-kognitive kompetencer. Dette skift i produktionsform medfører for det første, at det offentligt organiserede rum bliver formet efter vores higen efter at effektivisere arbejdet. For det andet har det den konsekvens, at det offentlige rum, ikke blot når det gælder taleren, ligger i sproget. Dette rum konstitueres og forudsættes på én gang af sproget.¹²⁷

Med andre ord, så fordrer den moderne produktionsform, der har taget form af politisk aktivitet, at vi har et fælles sprog. Dette fælles sprog fungerer, som tidligere beskrevet, både

¹²⁵ Ibid. s. 49 ff.

¹²⁶ ”Aktivitet” er oversat fra det engelske ”performance”. I oversættelsen tabes noget af associationen til virtuosens karakter af ”performing artist”. Den direkte oversættelse til ”præstation” er fravalgt, da præstation bruges i en anden betydning i denne afhandling: en betydning, der lægger sig tæt op ad dets betydning i Chul-Hans begreb om ”præstationssamfundet”.

¹²⁷ Virno (2003), s. 55 ff.

som et værn mod og årsag til vores angst. Dets sammenhæng med arbejdsmarkedet skyldes den konstant- og gensidigt virkende effekt, at sproget forudsætter og konstituerer det offentligt organiserede rum (man mindes her Klemperers tese om, at sproget både er et spejl og kompas for samfundet). I kraft af, at grænsen mellem arbejde og politisk aktivitet er ophævet, overskrider dette sprog arbejdsmarkedets grænser. Det offentligt organiserede rum, også uden for arbejdet, bygger på et sprog, der har sin rod det postfordistiske arbejdes effektiviserings-trang. Således omtales og forstås mennesket som et stabilt system, om hvilket man kan forudsige under hvilke forhold, dets performans er optimal. Betingelsen for vores produktion – produktion i den brede forstand der fx gør sig gældende for en taler eller en musiker – er dette konkurrence- og effektivitetsprægede sprog. Når vi fremtræder for andre, gør vi det således i præstationssamfundets sprog.

CV-sproget

Traditionelt har arbejde, politisk aktivitet og intellekt været heterogene sfærer, med kun få overlappende logikker.¹²⁸ Sammensmeltningen af disse sfærer tilsvares i sin essens Lyotards pointe om, at vores sprog kommunsurabiliseres: De mange sprogspil bliver til ét, som er styret af princippet om at optimere systemers performans. Sammensmeltningen af arbejde og politisk aktivitet bevirker, at vores fremstilling af os selv præges af, i første led, at sproget påvirker os i retning af at fremstille de kompetencer, der er relevante på arbejdsmarkedet. I andet led præges vores fremstilling af egne kompetencer af den kommunsurabilisering der er nødvendig for, at fremstillingen fremtræder meningsfuldt for andre.

I dagens konkurrence- og præstationssamfund er vi konstant interesserede i at høre fortællingen om, hvilke kompetencer man besidder, og hvordan disse udvikles. I PALS-metoden vurderes børn i daginstitutioner på, hvordan deres sociale kompetencer udvikles.¹²⁹ I folkeskolen indgår elever en kontrakt med forældre og undervisere, der kortlægger målet for deres kompetenceudvikling.¹³⁰ På de højere læringsanstalter er hver enkelt uddannelseslinje udstyret med en kompetenceprofil, der beskriver de kompetencer, dens dimittender forventes at besidde. I løbet af arbejdslivet tilføjes der mere og mere til CV'et, der fungerer som en opsummering af et menneskes kompetencer. Som det defineres på hjemmesiden www.cv.dk, så

¹²⁸ Ibid. s. 50

¹²⁹ Tonsberg, S (2014b): *Når evidens rykker ind på grøn stue*: Asterisk nr. 69 Marts 2014: Aarhus Universitet, DPU

¹³⁰ Salomon, K. L (2007): *Selvsmål*: Gyldendal: Danmark, s. 38

er et CV et ”overblik over en persons erfaring og andre kvalifikationer.”¹³¹ Formålet med et CV er, ifølge samme hjemmeside, at få foden inden for og komme til jobsamtale. Derfor er det vigtigt, at man kan præsentere sine erfaringer og resultater i kort og overskuelig form. CV står for ”curriculum vitae”, der betyder livsløb, og er således at forstå som en målstyret opsummering af ens liv. Således er der opstået en tendens til at gøre ting, fx frivilligt arbejde, for at få noget på CV’et – altså investere i sig selv som human kapital, der kan veksles på arbejdsmarkedet.

Det interessante herved er, at det sprog, hvori vi fremtræder for andre i et CV, i stigende grad er det samme sprog, vi bruger dagligt. Eksempelvis er man i CV-sproget struktureret, når man formår at administrere adskillige arbejdsopgaver på én gang og overholder sine deadlines. I dagligdagen er man struktureret, når man fx formår at vaske tøj, betale sine regninger og mødes til kaffe med sine venner på det aftalte tidspunkt. Selvstændig og initiativrig betegner som arbejdsrelaterede kompetencer, at man evner at definere og prioritere sine arbejdsopgaver, og at man selv identificerer nye relevante arbejdsopgaver. Som privatperson er man selvstændig, hvis man formår på egen hånd at træffe valg om fx uddannelse, arbejde eller parforhold. Initiativ kan være at bygge nyt køkken i hjemmet, invitere til middag, tage på en rejse eller at foreslå en ny position at dyrke sex i. Listen af sammenligninger kunne fortsætte. Tænk blot på hvordan begreber som *engagement*, *motivation*, *erfaring*, *inklusion*, *rummelighed*, *personlig udvikling* m.fl. flourer i jobannoncer, CV’er, på LinkedIn, såvel som i vores dagligdagssprog. Et kollektiv i Vanløse, der søger ny beboer, har lagt en annonce på Den Blå Avis, der glimrende illustrerer denne tendens. Der står blandt andet, at kollektivet er en base, hvorfra man kan *engagere* sig i verden, at huset er *rummeligt* og at det er et fællesskab, hvor man kan *udvikle* sig.¹³²

Vores mål for kompetencer og erfaring bærer også præg af CV-sproget. Det er fx ikke tilstrækkeligt at beskrive sine IT- eller sproglige kompetencer med begreber som, *OK*, *nogenlunde*, *god* etc. Her bruges i højere grad begreber som *avanceret brugerniveau*, *ekspert*, *begynder*, *flydende*, *samtaleniveau* etc. De erfaringer, vi inddrager i vores CV, kan ikke stå for sig selv, men må suppleres af nogle konkrete resultater og udbytter, i form af fx et karaktergennemsnit og kompetencetilegnelse på studiet eller antal besøgende på den webside, man har udviklet samt det tillærte programmeringssprog.¹³³ Således kommensurabiliseres vores erfa-

¹³¹ Cv.dk (2014): *Guide til CV*: www.cv.dk/guide-til-cv: online 24/04-2014

¹³² Den Blå Avis (2014): *2720 bofællesskab, 1 vær.*: Den Blå Avis online, 27/08-2014

¹³³ Djøf (2014): *Konkrete Tips og eksempler til dit CV*: Djøf online: 02/09-2014

ringer, så det bliver muligt for en leder at sammenligne ansøgernes erfaring. Dagligsprogets pendant til denne tendens er vores higen efter at opstille sammenlignelige parametre for erfaringer i livet. Falder snakken på arbejde, vil parametrene typisk være løn, arbejdstid, tilbudte kurser, personalegoder og om det er spændende. Af personlig erfaring har jeg lært, at længere udlandsophold efter blot få år bliver gjort op i, hvilke personlige kompetencer, de har beriget mig med. Det kan være *sprogegenskaber, interkulturel forståelse, selvstændighed* etc. Kommensurabiliseringen foregår altså på markedets præmisser. Fx er det mest anvendte parameter til at beskrive boliger deres markedsværdi. En ung skribent illustrerer fint denne tendens, idet han gør op med denne kommensurabiliserings ensidighed. Han skriver, at selvom lejligheden i økonomisk forstand er mindre værd i dag, end da han købte den, så sætter han større pris på den nu.¹³⁴

Begreberne for disse kompetencer varierer i betydning afhængigt af, om de bruges i arbejds- eller privatregi. Dog er det slående, at de egenskaber, begreberne referer til, hvad enten det er i privaten eller på arbejdet, essentielt er de samme. At strukturere arbejdsopgaver adskiller sig eksempelvis ikke synderligt fra at strukturere de opgaver, man har i privatlivet. Denne lighed skyldes, at skellet mellem arbejde og politisk aktivitet er ophævet. Det sprog, hvori vi fremtræder for andre, bygger på vores søgen efter at optimere arbejdsprocesser – det er et effektivitetens sprogspil. Det har sin base i præstationsimperativets mantra og er et common place, der transcenderer livets forskellige sfærer. CV-sproget må i særdeleshed karakteriseres som et sprog, hvis primære funktion er at fremhæve arbejdsmarkedsrelevante kompetencer ved individer.

Erkendelsestabet

Ikke blot er CV-sproget et sprog, der fremhæver kompetencer. Det tilskynder os som nævnt også selv at fremhæve disse kompetencer. DJØFBLADET bragte i 2013 en artikel med overskriften ”*Introvert: Sådan bliver du synlig*”. Atiklen baserer sig på kravet om, at vi skal brande os selv, og giver råd og vejledning til, hvordan introverte bliver synlige. Fx ved at sætte ord på de mange andre styrker, introverte har: *Tænk som, kvalitetsbevidst, grundig* med flere. Slutteligt pointeres det, at ledelsen også har et ansvar for, at de ekstroverte ikke løber med al opmærksomheden.¹³⁵ Her er det værd at bide mærke i, at ledelsen ikke skal sikre, at de introvertes kompetencer kan udfoldes, men at de introverte får *opmærksomhed*. I takt med, at vo-

¹³⁴ Sørensen, R. B (2014): *Hjælp, jeg skal flytte*: Information, online 01/04-2014

¹³⁵ Santesson, T (2013): *Introvert: Sådan bliver du synlig*: DJØFBLADET online: 04/10-2013

res arbejde reduceres til sproglig interaktion med henblik på at optimere arbejdsgangene, og at slutproduktet forsvinder, så rettes fokus mere mod at gøre opmærksom på sig selv end på at udføre et godt stykke arbejde. Et eksempel på denne tendens er, at dét at stille spørgsmål får en ny funktion i en række sammenhænge. Til jobsamtalen skal vi forberede spørgsmål, der *viser* at vi har sat os ind i virksomheden.¹³⁶ I folkeskolen og gymnasiet skal vi stille begavede og dybsindige spørgsmål for at få gode karakterer og derved klare os i konkurrencesamfundet. Tendensen peger i retning af, at eleven stiller spørgsmål, der i sig selv indeholder svaret for herved at demonstrere sin egen kløgt. På arbejdspladsen kan man med uovervejede eller ubegavede spørgsmål udstille en manglende forståelse for arbejdet. Det illokutionære aspekt af at stille spørgsmål peger i retning af, at formålet i højere grad er at synliggøre egne kompetencer end at få svar på det stillede spørgsmål. Den generelle tendens til at fremstille og synliggøre sig selv illustreres glimrende af Bianciardi, der skriver om den postfordistiske produktionsform:

In our business ... we need to lift our feet high off the ground, and bang them down again on the floor noisily, we need to move, hit the pavement, jump up, create dust, possibly a cloud of dust and then hide inside it.¹³⁷

Her rammer Bianciardi en central nerve. I vores stræben efter at blive synlige, bliver vi faktisk usynlige. Det, som forsvinder i CV-sprogets konkurrence og kommunsurabilisering er vores kerneydelse: Dét som vi rent faktisk producerer og er gode til. Dét, der står tilbage, er vores rangering i forhold til alle andre på de fælles parametre. Som Virno skriver, er der i dagens samfund ingen anden målestok end vores evne til at begå os i konkurrencesamfundet.¹³⁸

Vores fælles sprog er ikke at betragte som et middel til en fælles forståelse, skriver Gadamer. Det *er* selve forståelsen. Dét, som forsvinder fra vores sprog, forsvinder også fra fores forståelse. Sprog er ikke en simpel kommunikation af information, men en *verdensanskuelse*. Ikke en anskuelse i den passive forstand, Klemperer fremstiller, men i den forstand, at det gør verden tilgængelig for os. Vores fælles sprog kan ikke adskilles fra den verden, vi

¹³⁶ Mitfoerstejob.dk (2014): *Find jobbet*: www.mitfoerstejob.dk/find-jobbet/jobsamtalen.aspx: Online 30/08-2014

¹³⁷ Bianciardi, citeret i Virno (2003), s. 57

¹³⁸ Virno (2003), s. 57

lever i – det er én og samme ting.¹³⁹ Forsvinder kerneydelsen fra vores sprog, forsvinder den også fra vores verden.

I den hermeneutiske erkendelseslære, som Gadamer udlægger den, er mennesket altid i en bestemt situation i et historisk forløb. Denne situation udgør et ståsted, der definerer, hvad der er muligt at erkende. Dette ståsted er vores horisont, ud fra hvilken vi skal erkende verden, som den fremtræder for os hver især. Man kan altså ikke erkende verden som noget objektivt i sig selv, men kun som den fremtræder i den forståelseshorisont, vi som mennesker er underlagt. Denne horisont udgøres af vores fælles sprog. Der er nemlig ikke tale om en individuel horisont, men én horisont, der ligger i vores fælles sprog. Gadamer skriver således, at sproget er intersubjektivt, og at det former *sin* virkelighed gennem indbyrdes forståelse. Netop ordvalget *sin* betegner det essentielle faktum, at sproget ikke viser verden, som den eksisterer uafhængigt af os, men sådan som den eksisterer *for* os. Sproget skaber så at sige sin egen virkelighed, hvorfor det ikke eksisterer uafhængigt af den verden, det fremstiller. Dette giver os en distance til verden, der adskiller os fra ikke-sproglige væsner. Dyr har kun en *omverden*. Omverden betegner her det miljø, man lever i og som har indflydelse på én. Mennesker er derimod karakteriseret ved en *omverdensfrihed*. I kraft af sproget kan vi distancere os fra verden. Vi kan så at sige træde tilbage og reflektere kritisk over verden. Et dyr kan fx observere en træstub (omverden), men det er ikke som mennesket i stand til at reflektere over, om træstubben rent faktisk er en træstub eller en rødmosset sten og om den også kan udgøre en stol eller et bord (verden). Netop denne distance til verden, som sproget tilbyder os, gør os i stand til at sætte erfaringer i perspektiv. At erfare noget er således ikke at erkende det, men betegner blot et sanseindtryk, en følelse, en fornemmelse etc.. Først når vi har sat en erfaring i perspektiv, vurderet den, er der tale om en erkendelse. Diskrepansen mellem vores erfaringer på den ene side, og det, vi har sprog for, på den anden side, er drivkraften bag udviklingen af sproget. Når vi mangler ord for en erfaring, søger vi at udvikle sproget, men denne udvikling sker igennem vores sprog – vores sprog er det eneste værktøj til at udvikle vores sprog. Sproget er således endeligt, idet det er determinerende for, hvordan verden fremtræder for os, og det er uendeligt idet det hele tiden udvikler sig, og lader verden fremtræde på nye måder.¹⁴⁰

Ved at *tale* om en konkret erfaring af vores omverden, kan vi forstå erfaringen i relation til den helhed, som er verden. Det er dette Gadamer mener, når han skriver, at sproget åb-

¹³⁹ Gadamer, H-G (2004): *Sandhed og Metode - Grundtræk af en filosofisk hermeneutik*: Systime Academic: Viborg

¹⁴⁰ Ibid.

ner verden for én – dette er sprogets virkelighedskonstituerende funktion. Med andre ord gør sproget det muligt for os at forstå en helhed og derved identificere tings plads i verden.¹⁴¹ Dette er lig essensen af Virnos pointe om, at det er i kraft af sproget, at vi orienterer os i verden.

Således får Sennetts pointe om, at vi mister muligheden for at danne erfaring gennem arbejdet, når vores arbejde bliver et middel til et andet mål, en ny dybde. Det immaterielle arbejde er netop et middel til at effektivisere den del af produktionen i det moderne samfund, der stadig beskæftiger sig med et konkret, håndgribeligt materiale. Det sprog, der opstår med denne effektiviseringstrang, breder sig til resten af samfundet, som beskrevet ovenfor. Derfor mister vi sproget for den erfaring, der opstår i langsommeligt arbejde med et håndgribeligt materiale, og hermed mistes også muligheden for at erkende denne erfaring. Som Sennett skriver, er det i selve fremstillingsprocessen, at vi erkender vores egen og vores skabelers plads i verden. Fortrænges sproget for skabelsesprocessen til fordel for sproget for skabelsen, fortrænges også vores mulighed for at forstå vores relation til skabelsen, og dennes relation til verden. Det, vi står tilbage med, er et sprog for vores skabelers relation til den målsætning, der har forårsaget deres tilbliven.

Også tvetydigheden i sloganet ”Fra tanke til faktura”, fremtræder nu i et nyt lys. Spørgsmålet om, hvorvidt tanke henviser til både problem-afdækning og -løsning, hvor faktura er formålet med løsningen, eller om tanke henviser til afdækning, og faktura til løsning ændrer karakter. Vi har slet ikke muligheden for at have en problemafdækning rensat for økonomiske hensyn, for så vidt vores sprog indordner alle vores erfaringer efter markedets præmisser. Altså bliver spørgsmålet om, hvorvidt der findes et rum, hvori et problem kan afdækkes uden hensyn til markedet irrelevant. Et sådant rum forsvinder fra vores forståelseshorisont i takt med, at vores sprog kommunsurabiliserer flere og flere af vores erfaringer under markedsøkonomiens præmisser. Herved ændres også karakteren af Lyotards pointe om, at viden, der ikke kan sælges, underkendes værdi. Ikke blot underkendes den værdi: Den erkendes ikke. Det, som falder for relevanskriterierne i effektivitetens sprogspil, glider ud af vores forståelseshorisont. Der foregår med andre ord ikke en kognitiv erkendelse af en erfaring, som så karakteriseres som værdiløs. Før vores subjektivitet træder i kraft, bevirker det kommunsurabiliserende CV-sprog, at vi i ringere og ringere grad evner at sætte erfaringer i andet perspektiv end det, markedet tilbyder os.

¹⁴¹Ibid. s. 363ff.

Vores verden fremtræder og konstitueres af det sprog, som vi taler. For så vidt CV-sproget gør sig gældende, er vi ude af stand til at erkende kernen i erfaringen. Sennetts eksempel med opdagelsen af HIV-viruset viser, hvorledes hastighed fejlagtigt antages at have noget at gøre med kvalitet. En forvirring der skyldtes, at kommensurabiliseringen af forskernes arbejde indeholdt et tidsligt aspekt, da dette har betydning for markedet. Vi har mistet sproget for det, som er kernen i arbejdet. Det, vi har sprog for og kan erkende, bliver vores evner i konkurrencen med hinanden på markedets præmisser. De erfaringer, som ikke kan oversættes til kompetencer på markedet, får vi derfor dårligere og dårligere mulighed for at erkende. Som tidligere nævnt gælder dette også for erfaringer, der ikke direkte er knyttet til arbejdslivet. Fx præges sproget til at beskrive de erfaringer, der følger et længere udlandsophold, i høj grad af dette erkendelsestab ved CV-sproget. Her taler man om *dannelsesrejser*, hvor man *udvikler sig*. Det rent menneskelige udbytte ved et sådant ophold har vi ikke ord for, idet begrebet at *udvikle sig* er ”beslaglagt” af CV-sproget, idet det kædes sammen med den arbejdsrelaterede kompetenceudvikling. Læg her mærke til, at jeg i mangel på bedre alternativer bruger begrebet *udbytte*, hvilket implicerer en markedslignende model, hvori man giver noget (tid og penge) og får noget til gengæld (modenhed, udvikling, sprogegenskaber etc.).¹⁴²

CV-sproget tenderer til at have samme effekt, som filosof, Søren Gosvig Olesen, har observeret ved oplevelsesøkonomiens sprog. Det breder sig og koloniserer vores verden. Olesen skriver, at det *at opleve* noget har erstattet andre måder at erfare verden på som fx at *føle*, at *høre*, at *se*, at *komme ud for* etc. Han pointerer, at vores sprog indeholder totalitære og hegemoniske elementer, fordi vi hele tiden hører og ser det. Når alt italesættes som en oplevelse, bliver vores erkendelse indskrænket til kun at have oplevelser som sin genstand. Vi kan altså ikke erkende det, vi føler, ser og hører, men kun det vi oplever, at vi føler, ser og hører. En sådan enhedstænkning, som oplevelsessproget præges af, minder om den type enhed, Det Tredje Riges sprog skabte. Når alt omtales som oplevelser, får vores sprog den samme totalitære og ensrettende effekt, som man ser det hos totalitære regimer: Det skaber én verden med én sandhed.¹⁴³

I et samfund, hvor dyb kontemplation, refleksion og gøren ophold er ildeset – for ikke at sige patologiseret – har kritikken og sprogudviklingen ringe vilkår. At udvikle sproget kræver, at man gør ophold ved diskrepansen mellem erfaring og sprog. Muligheden for at overskride den enhed, præstationsamfundet skaber, forsvinder derfor sammen med langsomlig-

¹⁴² Dette eksempel illustrerer i øvrigt tydeligt, hvordan markedslogikken udgør et common place.

¹⁴³ Olesen, S. G (2014): *Jeg nægter at opleve noget som helst*: Politiken online: 11/08-2014

heden. I et samfund, hvor vi ikke har tid til at reflektere over sprogets mangler, udvikler sproget sig ikke. Det ensrettes blot mere og mere, hvorved vi mister evnen til at erkende verdens forskellige nuancer. Således må forståelsen af begrebet kritik ændres til at have opholdet ved diskrepansen mellem sprog og erfaring som mulighedsbetingelse. Først når vi gør ophold – gør os fri af omverden – kan vi ændre ved det sprog, vi har at bedrive kritik med, hvorved ordene kan få spidset deres kritiske brod.

”Hvad skal man i det hele taget med et sprog, hvis det ikke sætter forskelle?”, spørger Olesen retorisk.¹⁴⁴ Sproget gør os i stand til at distancere os fra verden, sætte erfaringer i perspektiv og orientere os i verden. Det frigør os fra omverden. Men jo mere totalitært og ensrettet dette sprog bliver, jo kortere bliver vores distance til verden, og jo svagere bliver vores evne til at orientere os. Dette skyldes, at når sproget ensrettes, tager verden form af én bestemt omverden. Vi kan derfor ikke sætte erfaringer i perspektiv til en mangfoldig verden, men kun rangere dem i forhold til resten af denne omverden. Ligesom dyr ikke kan reflektere over, om en træstub også kan være en stol, så mister vi evnen til at reflektere over, om en rejse er andet end et bytteforhold. Om den er mere end en udveksling af penge og tid til gengæld for en oplevelse, kompetenceudvikling, eller rekreation og afstressning så vi kan vende stærkere tilbage til arbejdet. Netop når vi ikke er i stand til at skelne mellem verden og omverden, transformeres frygten for en konkret fare til en generel angst ved verden. Det er sprogets mangfoldighed, dets mange dimensioner, der gør os i stand til at reflektere over verden og sætte frygten for en dårlig evaluering til næste MUS i perspektiv. Jo færre dimensioner i sproget, jo mindre mulighed for refleksion.

Anerkendelse og synlighed

Vores anerkendelse af andre mennesker beror på en *vurderende erfaring*, i hvilken det andet menneskes værdi er givet, skriver Honneth.¹⁴⁵ Ordvalget *vurderende* er af central betydning, da det betegner netop det, sproget gør os i stand til: At vurdere vores erfaringer. Den værdi, der tilskrives en person, er således afhængig af de rammer, som sproget definerer. Først gennem den sproglige distance til verden kan vi sætte vores erfaring af personen i perspektiv til verden og dermed tilskrive personen værdi. Den *vurderende erfaring* i Honneths terminologi tilsvarende *erkendelse* i Gadamer's terminologi. At blive anerkendt for den værdi man bidrager med er essentielt for vores muligheder for at udvikle os selv som autonome indivi-

¹⁴⁴ Ibid.

¹⁴⁵ Honneth, A (2003): *Behovet for anerkendelse*: Hans Reitzels Forlag: København, s. 98-117

der. Betingelsen for at realisere sig selv som et autonomt individ med et positiv selvforhold er, at man anerkendes inden for tre forskellige anerkendelsessfærer, skriver Honneth. Vores higen efter anerkendelse fungerer som drivkraft for handling og udvikling på såvel individuelt som samfundsmæssigt niveau. Af de tre anerkendelsessfærer er dog kun den tredje, solidaritetens, relevant for denne afhandling.

I solidaritetens sfære får subjektet mulighed for at erkende sig selv som værende anerkendt for sine særegne egenskaber – ikke forstået som det, ingen andre kan, men som det ikke alle andre kan. Ved at generalisere sine interaktionspartners værdier og holdninger får subjektet et abstrakt begreb om en kollektiv målsætning, som det kan bidrage til med sine særegne egenskaber. Anerkendelsen finder sted gennem en symmetrisk værdsættelse, hvor man betragter hinanden i lyset af de værdier, der lader den andens individuelle særpræg fremstå som betydningsfuldt for samfundets fælles mål. Det er en grundlæggende betingelse for anerkendelse i denne sfære, at der etableres en almen værdihorizont, der fungerer som målestok for bidrag til disse fælles mål. Kun i forhold til disse mål, vurderes og anerkendes de bidrag man yder i kraft af sine særegne evner.¹⁴⁶ Målet *par excellence* for dagens samfund er, som vist, øget effektivisering. Men, som beskrevet, hersker der en stor grad af usikkerhed angående, hvilke præstationer, der bidrager positivt til denne målsætning. Det er svært at vide, hvad man anerkendes for. For at imødekomme dette problem skaber vi et fælles sprog med kommensurable parametre for værdi. På disse parametre konkurrerer vi mod hinanden. Anerkendelsen skulle så ligge i at klare sig godt på disse parametre. Problemet er dog, at man kun kan ”føle sig værdifuld, når man føler sig anerkendt med hensyn til de præstationer, man ikke forskelsløst deler med andre”¹⁴⁷, som Honneth skriver. Den vurderende erfaring (erkendelse i Gadammers terminologi), der ligger til grund for den intersubjektive anerkendelse, er betinget af sproget, hvorfor anerkendelsen er betinget af, at vi har et sprog for vores særegne evner. I takt med at vores *common places* – i særdeleshed CV-sproget – fylder mere og mere på bekostning af vores *special places*, mister vi dette sprog. Herved mister vi altså muligheden for at erkende den præstation, der ligger bag en given rangering på det fælles parameter: Forskeren høster ingen anerkendelse for at opdage et virus, hvis ikke hun er den første hertil. Refleksion som sådan anerkendes ikke, men kun eventuelle målbare resultater af denne refleksion. Folkeskolelæreren anerkendes ikke for at indgyde eleverne livsmod og selvtillid, men kun i henhold de definerede læringsmål. CV-sproget er et *common place*, der umuliggør anerken-

¹⁴⁶ Honneth, A (2006): *Kamp om anerkendelse*: Hans Reitzels Forlag: København, s. 162ff.

¹⁴⁷ Ibid. s. 168

delse af det, der gør os unikke. Det, vi anerkendes for, er vores evne til at flyde oven vande i konkurrencesamfundet.¹⁴⁸ For at anerkendes for vores særegenheder må vi søge tilflugt i vores special places. Forskeren får sin anerkendelse fra forstandige kolleger. Erhvervsfilosoffen må søge efter anerkendelse for sin refleksion i en niche af ligesindede akademikere. Læreren må afvente en forælder, der takker for det arbejde, der ikke er relateret til pensum. Problemet ved anerkendelsen i disse special places er, at det ikke er en anerkendelse for ens særegne bidrag til samfundets fælles mål. Det er en blot og bar anerkendelse fra et fåtal, der illustrerer, at ens særegne evner ikke anerkendes af flertallet.

I konkurrencens støvsky taber vi erkendelsen af kerneydelsen. Kun den del af kerneydelsen, der indgår i dialogen med markedet, kan vi se og anerkende. Således kan vi kun anerkende hinanden for de samme ting. Det bliver umuligt at anerkendes for noget, hvor man kvalitativt skiller sig ud. Kun kvantitativt kan vi skille os ud. Det fremstår paradoksalt, at vi søger tilflugt i common places, for at kunne orientere os og identificere verdens farer, for derefter at være afhængig af special places i jagten på anerkendelse. En ikke uvæsentlig anerkendelse, da den er forudsætning for, at vi kan etablere et positivt selvforhold.

Præstationsimperativets paradoksalitet

Det deprimerede individ er det, der er blevet udmattet i jagten på det selv, samfundet fordrer, det skal være, skriver Ehrenberg. Dette individ jagter den anerkendelse, der ligger i at realisere sit uendelige potentiale. Det prøver at leve op til samfundets forventning om, at vi alle skal være særegne og unikke.¹⁴⁹ Udover den åbenlyse paradoksalitet i, at alle forventes at kunne blive noget særligt, ligger der også et paradoks gemt i det sprog, vi bruger i dag: Det fordrer at vi konstant præsterer højere – vi skal udleve vores unikke potentiale. Men det selvsamme potentiale kan vi ikke erkende og anerkendes for, da vi ikke har sproget for dét, der gør os unikke. Vi står altså med et paradoksalt sprog, der på den ene side fordrer unikke og høje præstationer, og på den anden side ikke muliggør erkendelse af disse. Jagten på dette unikke selv bliver derfor futil. Vi høster anerkendelse for at bidrage til samfundets mål. Men disse mål kræver, at vores bidrag kommensurabiliseres, hvorved vi mister muligheden for at blive anerkendt for andre præstationer, end dem vi deler med alle andre.

Vi er underlagt en frivillig trang til at præstere, skriver Chul-Han. Han diagnosticerer samfundets overflod af positivitet – at man skal kunne – som årsagen til det store udbrud af

¹⁴⁸ Virno (2003), s. 57

¹⁴⁹ Ehrenberg, A (2010): *Det udmattede selv*: Informations Forlag: København

stress, angst depression, etc., vi ser i dag. Hyperaktivitetens patologiske islæt skyldes ikke den overflod af aktivitet og præstation, begrebet betegner, men det faktum, at flere og flere brænder ud i dette præstationsræs. Vi lever i et samfund rensset for negativitet, men med en overflod af positivitet.¹⁵⁰ Der er ikke nogen grænse for, hvornår man har præsteret nok, og vi har ikke noget sprog til at tale om en tilstand, vi vil ende i. Præstationssamfundets sprog fortæller os, at aktivitet og effektivisering på markedets præmisser er løsningen på alt – lærer eleverne ikke nok, skal folkeskolen effektiviseres; får de ældre ikke den nødvendige pleje, skal hjemmehjælpen effektiviseres; har man ikke tid nok til sine børn, skal dagligdagen effektiviseres. I dette evige ræs efter at blive mere produktive, foranlediges vi til at tro, at anerkendelsen ligger i den næste milepæl: Den næste positive evaluering af ens arbejdsindsats, forfremmelse, lønstigning eller et helt fjerde symbolsk skulderklap. I denne tro accelererer vi vores indsats på de kommensurable parametre i jagten på at blive det selv, vi tror, præstationssamfundet vil have os til at være. Men anerkendelsen for det, der gemmer sig inde i støvskyen – kerneydelser, det der adskiller os fra de andre – udebliver til fordel for et samfund bestående af mere eller mindre udbrændte individer: Vi udmattes i det futile forsøg på at blive os selv.¹⁵¹

¹⁵⁰ Chul-Han, B (2012): *Træthedssamfundet*: Møller: København

¹⁵¹ Mig bekendt forholder Honneth i sine udgivne værker sig ikke til forholdet mellem solidarisk anerkendelse for hhv. kvantitet og kvalitet. Derfor er argumentet i dette afsnit baseret på en antagelse om, at anerkendelse for en kvantitativ differentiering ikke konstituerer det, Honneth betegner som solidarisk anerkendelse.

Konklusion

Snarere end at betragte sproget som kold og formel kommunikation af information, må det betragtes som både konstituerende for vores virkelighed og determinerende for vores handlinger. Sproget virker performativt ved, at ord er definerende for den interne relation mellem såvel subjekter som objekter i bestemte kontekster. Samtidigt tvinger disse ord os til at forstå verden i disse kontekster. Herved virker sproget som ordrer: På et før-subjektivt niveau definerer det det rum, vi har at agere i. Denne performative karakter ved sproget gør det meningsløst at tale om en prædefineret betydning af udsagn – tværtimod defineres betydningen af et udsagn af dets funktion. Herved bliver det muligt at belyse, hvorledes begreber skifter betydning med tiden og herigennem at karakterisere samfundet ud fra dets sprog. Som eksemplificeret undervejs har præstationssamfundets higen efter effektivitet sat sit præg på vores sprogbrug, hvorfor tilsyneladende ”uskyldige” begreber nu fungerer som håndlangere for præstationssamfundet. Sprogbrugen i dette samfund præges af et præstationsimperativ, hvis særlige udformning bevirker fordringer om kommensurabilitet og konstant øget effektivisering.

Sprogets virkelighedskonstituerende funktion i præstationssamfundet er særligt karakteriseret ved fordringen om, at alt skal kommensurabiliseres under markedets præmisser. Fordi sproget er mediet for vores erfaring af verden, bevirker dette ensartede sprog, at vi i ringe grad kan erkende de erfaringer på andre præmisser, end på markedets.

Vores sprogbrug virker på vores handlinger og på vores erkendelse – sproget er performativt og virkelighedskonstituerende. Disse to størrelser må dog ikke ses som uafhængige af hinanden. Grænserne for, hvad vi kan erkende, påvirker vores handlinger, som påvirker sproget, som påvirker såvel handlinger som erkendelse. Disse tre størrelser kan således ikke betragtes ud fra en klassisk kausalitetsforståelse, men må begribes som tre konstant vekselvirkende elementer. At spørge hvilken der forårsager hvilken svarer til at spørge, om hønen kom før ægget.

Det sprog vi har til at beskrive slagsiderne af præstationssamfundet – angst, stress, depression, etc – er præstationssamfundets eget sprog. Vores reaktion på præstationssamfundets slagsider bliver derfor en acceleration af en allerede foreliggende tendens, som blot bidrager yderligere til disse slagsider. Præstationsimperativet – herunder at det er vores individuelle ansvar at skulle være unikke – og kommensurabiliseringen er de to altoverskyggende aftryk, præstationssamfundet har sat i vores sprog. Kombinationen af disse aftryk bevirker, at vores forsøg på at etablere et positivt selvforhold er futilt. Det selv, som vi påbydes at være, er et

selv, som ikke kan erkendes i det sprog, der påbyder os at være det. I jagten på dette positive selvforhold reagerer vi på den uundgåelige fiasko ved at accelerere vores egen indsats på de selvsamme parametre, der nødvendiggør fiaskoen. Således forstærkes slagsiden af præstationsfundet yderligere.

Denne acceleration af noget allerede foreliggende må forstås som knyttet til den nye forståelse af kritik, der er fremstillet: Muligheden for at kritisere er betinget af, at vi gør ophold og distancerer os fra verden. Kun således kan vi give sproget sin kritiske brod. Foruden et sådant ophold kan vi kun producere mere af det samme. Kritikken, såvel som paralogien, er afhængig af en løsrivelse fra samfundets målsætninger. Uden disse forudsætninger, vil vores svar på immanente problemer i samfundet blot – i bedste fald – forskubbe problemet. Netop i patologiseringen og ringeagtelsen af dette ophold, ligger det totalitære og hegemoniske element, der adskiller præstationsfundets sprogbrug fra andre dominerende sprogbrug: Dens éndimensionalitet, dens enhedstanke, negerer mulighedsbetingelsen for at skabe ændringer.

På trods af at sprogbrugen i denne afhandling opererer med en skelnen mellem samfund og sprog, kan disse to størrelser ikke adskilles. Således er slagsiderne ved præstationsfundet én og samme ting som slagsiderne ved dets sprog. Præstationsimperativet ligger såvel i samfundet som i sproget, ligesom dets paradoksalitet er et paradoks i sproget såvel som i samfundet. De totalitære elementer i præstationsfundets sprog bevirker en forringelse af muligheden for at forstå de erfaringer, der knytter sig til præstationsimperativets slagside. På trods af, at de er netop dette – en slagside: Noget der følger af præstationsimperativet – kan de kun beskrives på præstationsimperativets eget sprog.

Denne afhandling har på den ene side belyst sprogets virkelighedskonstituerende og performative funktion, og herunder dets før-subjektive karakter. På den anden side har afhandlingen bidraget med et sprog til at italesætte det paradoks, kombinationen af erkendelsestab (virkelighedskonstituerende) og præstationsimperativet (performativt) udgør. Herunder er den diskrepans, der findes mellem vores erfaringer, og det vi kan erkende gennem præstationsfundets sprog, belyst. Som sådan følger det Gadammers teori om sprogets endelige uendelighed: At diskrepansen mellem vores erfaringer og vores udtryksmuligheder er det, der får sproget til at udvikle sig. Således er denne afhandling ikke at forstå som en dystopisk diagnose af et samfund, hvis totalitære sprog umuliggør en fravigelse fra den kurs, der peger mod en afgrund af angst, stressede og deprimerede individer. Den er en diagnose af en tendens i samfundet, som dog stadig kun er dette: En tendens. Der findes endnu niches, special places,

hvori og hvorfra sproget kan udvikle sig som følge af, at vi mangler ord for vores erfaringer. Disse er steder, der ikke er underlagt præstationssamfundets ringeagtelse af langsomlighed og dyb kontemplation. Et eksempel på et sådant sted er nærværende afhandling, der har forsøgt at skabe et sprog for vores sprogbrug og dennes implikationer. Således leves der ikke op til relevanskriteriet i det sprogspil, der konstitueres af begrebet *konstruktiv kritik*, idet der ikke fremstilles noget konkret, håndgribeligt alternativ til de belyste problemstillinger. Det, der er fremstillet, er mulighedsbetingelserne for disse alternativer.

Referencer

- Carnera, Alexander (2012): *Hånden og åndens laboratorium*: Le Monde Diplomatique, Juni 2012
- CBS online (2014): *Beskrivelse af HA(fil.) – Erhvervsøkonomi – filosofi*: <http://www.cbs.dk/uddannelser/bacheloruddannelser/hafil-erhvervsøkonomi-filosofi>: 05/05-2014
- Chul-Han, Byung (2012): *Træthedssamfundet*: Møller: København
- Cv.dk (2014): *Guide til CV*: www.cv.dk/guide-til-cv: online 24/04-2014
- Danmarks Akkrediteringsinstitution (2014): *Universitetsuddannelser udfordret på relevansen*: Notat 11/02-2014: Online Publikation
- De Økonomiske Råd (2012): *Jubilæumsskrift, De Økonomiske Råd 1962-2012*: Rosendahl-Schultz
- Deleuze, Gilles & Guattari, Félix (2005): *Tusind Plateauer – Kapitalisme og Skizofreni*: Det Kongelige Danske Kunstakademis Billedkunstskoler og Niels Lyngsø: Danmark
- Den Blå Avis (2014): *2720 bofællesskab, 1 vær.*: Den Blå Avis online, 27/08-2014
- Den Store Danske – Gyldendals åbne Encyklopædi online: www.denstoredanske.dk;
- Djøf (2014): *Konkrete Tips og eksempler til dit CV*: Djøf online: 02/09/2014
- Drucker, Peter (1993): *Management by Objectives and Self-Control. Management: Tasks, Responsibilities, Practices*. Harper Business
- Ehrenberg, Alain (2010): *Det udmattede selv*: Informations Forlag: København
- Fahnøe, Sanne (2013): *Pauser får dig til at præstere*: Søndagsavisen: 13/12-2013
- FIVU (ministeriet for Forskning, innovation og videregående uddannelser) (2013): *AFTALE-TEKST - Reform af SU-systemet og rammerne for studie gennemførelse*: online publikation
- Gadamer, Hans-Georg (2004): *Sandhed og Metode – Grundtræk af en filosofisk hermeneutik*: Systime Academic: Viborg
- Gyldendal (1977): *Gyldendals Fremmedordbog*: 7. udgave: Gyldendal: Danmark
- Holtermann, Jakob v.H & Hansen, Pelle Guldborg (2008): *Out of the armchair – Filosoffer fra RUC i felten*: Roskilde Universitetscenter: Roskilde
- Honneth, Axel (2003): *Behovet for anerkendelse*: Hans Reitzels Forlag: København
- Honneth, Axel (2006): *Kamp om anerkendelse*: Hans Reitzels Forlag: København
- Jyske Markets (2014): *Jyske Bank Obligationsanbefaling*: 06/06-2014: online publikation

- Klemperer, Victor (2010): *LTI, Det tredje riges sprog, En filologs notesbog: Tekst og Tale:* København
- Klyve, Arne & Severud, Jon (2013): *Ordbok for underklassen. Slå tilbake mot byråkratispråk og nyord fra næringslivet:* Spartacus, Oslo
- Kosinski, Jerzy (1980): *Velkommen Mr. Chance:* Samleren: København
- Lübcke, Poul et al. (2003): *Fransk Filosofi – Engagement og struktur:* Politikens Forlag: København
- Lübcke, Poul et al. (2006): *Politikens filosofi leksikon:* Politiken: København
- Lyotard, Jean-Francois (1996/1979): *Viden og det postmoderne samfund:* Slagmarks Skyttegravsserie: Danmark
- Madsen, Ole Jacob (2010): *Den Terapeutiske Kultur:* Universitetsforlaget: Oslo
- Martinich, A. P. (1996): *The Philosophy of Language, Third Edition:* Oxford University Press: New York
- Mikkelsen, Morten (2012): *Dovenskab er ikke sjovt længere,* Information online, 21/09-2012
- Mitfoerstejob.dk (2014): *Find jobbet:* www.mitfoerstejob.dk/find-jobbet/jobsamtalen.aspx: Online 30/08-2014
- Nielsen, Jørgen Steen (2014): *Opgøret om nødvendighedens politik:* Information online, 15/02-2014
- Odgaard, Irene (2007): *Ulighed er godt – større ulighed er bedre:* Information online, 24/10-2007
- Olesen, Søren Gosvig (2014): *Jeg nægter at opleve noget som helst:* Politiken online: 11/08-2014
- Politiken, familieliv (2014): *Danskerne vil have unikke navne:* Politiken online: 11/07-2014
- Produktivitetskommissionen (2013a): *Det handler om velstand og velfærd:* Online publikation
- Produktivitetskommissionen (2013b): *Måling af produktivitet i den offentlige sektor:* Online publikation
- Produktivitetskommissionen (2013c): *Styring, ledelse og motivation i den offentlige sektor:* Online publikation
- Salomon, Karen Lisa (2007): *Selvsmål:* Gyldendal: Danmark
- Santeson, Tine (2013): *Introvert: Sådan bliver du synlig:* Djøbladet online: 04/10-2013

- Sennett, Richard (2009): *Håndværkeren – Arbejdets kulturhistorie: Hånd og ånd*: Hovedland: Viborg
- Stressforeningen (2014): Stressforeningen online 11/08-2014
- Sørensen, Finn (2013): *EL: Produktiviteteskommission mere af det samme*: Enhedslisten online: 10/09-2013
- Sørensen, Rasmus Bo (2014): *Hjælp, jeg skal flytte*: Information, online 01/04-2014
- Tonsberg, Signe Eriksen (2010): *Bliv effektiv derhjemme og få mere tid*: Berlingske online: 08/01-2010
- Tonsberg, Sine (2014b): *Når evidens rykker ind på grøn stue*: Asterisk nr. 69 Marts 2014: Aarhus Universitet, DPU
- TV2 Finans (2014): *Så meget koster depression det danske samfund*: TV2 online: 06/05-2014
- Undervisningsministeriet (2010): *Danmark 2020 – Viden > vækst > velstand > velfærd*: online publikation
- Virno, Paolo (2003): *A grammar of the multitude: for an analysis of contemporary forms of life*: Cambridge: London
- Willig, Rasmus (2013): *Kritikkens U-vending: en diagnose af forvandlingen fra samfundskritik til selvkritik*: Hans Reitzels Forlag: København
- Aarhus Universitet (2010): *Depression og Samfund*: Video af forelæsning af Ehrenberg: Aarhus Universitet online: 15/07-2014